

Reconceptualizing the Idea of Paradise in Architectural Thought through Semantic Analysis and Spatial Experience¹

Amir Sadeghi Nejad², Naser Barati³, Babak Dariush⁴

Received: 2026-01-05 , Accepted: 2026-06-27

DOI: 10.22034/rau.2026.2083147.1299

Extended Abstract

The concept of "Paradise" within religious traditions has consistently been articulated as a symbol of perfection, serenity, and the intimate presence of the sacred. Across diverse theological, cultural, and historical contexts, paradise is not merely conceived as a physical destination or a spatial construct, but rather as a qualitative state of being in which the human subject experiences ultimate harmony, fulfillment, and proximity to the divine. It is both imagined and described through rich, symbolic language that points beyond material reality toward transcendent conditions of existence. However, in many architectural interpretations and design practices, this deeply layered metaphysical concept has frequently been reduced to a limited set of symbolic or formalized spatial elements—such as gardens, water channels, luminous atmospheres, and ornamental patterns. While such elements may successfully evoke sensory pleasure or aesthetic resonance, they often risk simplifying a profoundly complex ontological idea into a visual vocabulary of mere repetition and stylistic representation. This research emerges from a critical awareness of such reduction and seeks to re-examine the relationship between the conceptual notion of paradise and spatial experience in architecture. The central concern is to move beyond literal imitation and symbolic reproduction, and instead, investigate how architecture might engage with paradise as an experiential, interpretive, and phenomenological construct. Rather than treating sacred texts as design

1. This paper extracted from the first author's postdoctoral research in architecture titled "The Process of Interpreting Paradise: Hermeneutics, Phenomenology, and Semiotics in Sacred Architecture", by guidance of the second author and advice of the third author in (2024), which was Presented in the Sheikh Bahai Research Institute.

2. Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art, Architecture and Urban Planning, Islamic Azad University, Shahid Haj Qasem Soleimani Branch (Corresponding author).

Email: sadeghi.nejad.amir.kiyan@gmail.com

 0000-0001-9130-7822

3. Associate Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Soore International University, Tehran, Iran.

Email: Barati@soore.ac.ir

 0000-0001-7195-5726

4. Assistant Professor, Urban Culture Research Institute, Tehran, Iran.

Email: babak.dariush@gmail.com

 0000-0001-7033-0118

manuals, the study proposes that they should be understood as rich semantic structures that generate diverse interpretive possibilities. In this sense, the research asks whether architecture can establish conditions for a meaningful experiential encounter with paradise without directly translating textual descriptions into physical form.

The primary research question guiding this study is therefore: how can architecture evoke a sense of paradise through spatial experience, rather than through literal representation of religious imagery or scriptural descriptions? This question challenges conventional approaches in sacred architecture, which often rely heavily on iconographic repetition, predetermined symbolic codes, and established visual conventions. Instead, it proposes a shift toward a more open-ended and interpretive framework, in which meaning arises through lived experience, embodied perception, and temporal engagement with space.

Methodologically, the research adopts a qualitative, philosophical, and interpretive approach. It is grounded in the conceptual analysis of religious texts, combined with hermeneutic and phenomenological frameworks within architectural theory. Rather than seeking empirical validation or measurable outcomes, the study focuses on the interpretation of meaning and the conditions under which such meaning is produced. The research engages in a close reading of sacred texts that describe paradise in metaphorical, sensory, and relational terms, emphasizing their symbolic density and interpretive openness. These readings are complemented by phenomenological perspectives in architecture that prioritize embodied experience, sensory perception, spatial awareness, and the temporality of movement through space.

Within this methodological orientation, hermeneutics plays a crucial role in reframing paradise not as a fixed spatial model, but as a dynamic field of meaning that requires continuous interpretation. From a hermeneutic standpoint, textual descriptions of paradise should not be understood as architectural blueprints; rather, they function as poetic and symbolic narratives that point toward experiential qualities such as tranquility, abundance, lightness, and relational harmony. Similarly, phenomenology allows for an exploration of how space is lived through the body, highlighting the importance of perception, affect, memory, and movement in shaping spatial understanding. In this way, architectural space is not merely a physical container but an experiential field in which meaning unfolds through interaction.

The findings of the study indicate that representations of paradise in religious texts are fundamentally metaphorical and epistemologically layered. These descriptions are not intended to serve as direct instructions for spatial design, nor do they prescribe fixed formal configurations. Instead, they operate as conceptual and imaginative frameworks that aim to evoke specific states of consciousness and experiential conditions. References to gardens, flowing rivers, shade, fruitfulness, and radiant light, therefore, should not be interpreted as literal architectural components, but as symbolic articulations of harmony, purity, abundance, and nearness to the divine presence.

This interpretive reading suggests that any attempt to directly translate paradise into architectural form through imitation or literal reproduction inevitably reduces its existential depth. When paradise is reconstructed as a physical typology based on textual imagery alone, it risks becoming a decorative aesthetic system rather than a meaningful experiential condition. Such approaches may produce visually attractive environments, yet they often fail to engage with the deeper phenomenological and ontological dimensions embedded within the concept of paradise itself. In contrast, the research proposes that architecture can engage with paradise through the careful orchestration of spatial and sensory qualities—rather than symbolic replication. These qualities include light, materiality, spatial rhythm, movement, thresholds, atmospheric depth, and human scale. Each of these elements contributes not as an isolated formal device, but as part of an integrated experiential system that shapes perception and emotional response. Light, for example, can be understood not merely as illumination, but as a temporal medium that structures atmosphere, reveals material presence, and modulates emotional intensity. Materiality, likewise, influences tactile perception and bodily engagement, whereas spatial rhythm organizes movement and guides the temporal unfolding of experience.

Thresholds and transitional spaces are particularly significant within this framework, as they introduce conditions of passage, transformation, and anticipation. These liminal moments resonate conceptually with the idea of paradise as a shift from ordinary existence to an elevated state of being. Human scale also plays a fundamental role, ensuring that spatial experience remains grounded in bodily perception and existential familiarity rather than abstract formalism. Through these coordinated spatial conditions, architecture can cultivate environments that invite reflection, attentiveness, and heightened perceptual awareness.

The study further emphasizes that spatial experience is inherently interpretive and cannot be fully predetermined by design. Meaning emerges through the interaction between space, body, memory, cultural background, and perceptual sensitivity. As such, architecture should be understood not as a fixed system of symbols but as an open field of experiential possibilities. The sense of “paradisical” space arises not from the presence of specific formal elements, but from the qualitative intensity of lived experience and the interpretive engagement of the perceiving subject. From this perspective, architecture functions as a mediating condition rather than a representational system. It does not reproduce paradise, but enables the possibility of encountering it as an experiential and interpretive horizon. This shift from representation to condition-making constitutes one of the central theoretical contributions of the research. It redefines sacred architecture as a practice that facilitates experiential openness, perceptual depth, and reflective awareness, rather than one that merely constructs symbolic imagery.

The implications of this study extend across both architectural theory and practice. Theoretically, it challenges reductive paradigms that equate sacred meaning with formal symbolism, and instead advocates for a more nuanced under-

standing of space as an experiential and interpretive phenomenon. Practically, it encourages designers to move beyond the reproduction of established iconographies, and to focus instead on cultivating spatial conditions that support sensory richness, atmospheric complexity, and interpretive engagement.

Ultimately, the study concludes that the relationship between architecture and the concept of paradise should not be understood in terms of direct visual representation or formal analogy. Instead, it should be conceptualized as a phenomenological and experiential relationship grounded in embodied perception and interpretive spatial encounter. Paradise, in this sense, is not an object to be depicted, but a condition to be approached, suggested, and momentarily revealed through carefully structured spatial experiences.

Building on this conclusion, the article proposes a broader theoretical framework for understanding sacred architecture as a field of experiential production, rather than symbolic replication. Within this framework, space is treated as an active medium of meaning-making, where perception, interpretation, and embodiment continuously interact. Architecture thus becomes a dynamic practice of shaping conditions for awareness, rather than a static process of constructing predefined forms.

Furthermore, in contemporary architectural discourse, which is increasingly shaped by cultural plurality, technological mediation, and environmental uncertainty, the concept of paradise can be reinterpreted as an open-and-evolving horizon of meaning. This openness allows for interdisciplinary engagement with fields such as philosophy, anthropology, cognitive science, environmental psychology, and digital spatial studies. Through such intersections, the understanding of sacred space becomes more complex, adaptive, and responsive to contemporary human experience.

In this expanded view, architectural engagement with paradise is no longer a matter of representing a fixed theological image, but an ongoing interpretive process that evolves alongside human perception, cultural transformation, and experiential depth. It is precisely this dynamic and unfinished quality that enables architecture to remain meaningful in relation to sacred concepts, allowing paradise to function not as a distant image to be reproduced, but as an experiential possibility that is continuously reinterpreted through space, time, and human presence.

Keywords: Paradise, Sacred architecture, Spatial organization, Architectural perception, Phenomenology of space

بازشناسی مفهوم بهشت در اندیشه معماری از رهگذر تحلیل معنا و تجربه فضایی^۱

امیر صادقی نژاد^۲، ناصر براتی^۳، بابک داریوش^۴

تاریخ دریافت: ۱۵-۱۰-۱۴۰۴، تاریخ پذیرش: ۰۶-۰۴-۱۴۰۵

DOI: 10.22034/rau.2026.2083147.1299

چکیده

مفهوم «بهشت» در سنت‌های دینی همواره به عنوان نمادی از کمال، آرامش و حضور امر قدسی مطرح بوده است؛ باین‌حال در بسیاری از رویکردهای معماری، این مفهوم عمدتاً به استفاده نمادین از عناصری مانند باغ، آب و نور محدود شده است. مسئله اصلی این پژوهش بررسی نسبت میان مفهوم بهشت و تجربه فضایی در معماری و چگونگی مواجهه معماری با این مفهوم فراتر از تقلید فرمال و تصویرسازی نمادین است. بر این اساس، پرسش پژوهش آن است که آیا معماری می‌تواند بدون بازتولید مستقیم توصیفات متنی بهشت، شرایط ادراک و تجربه‌ای معنادار از آن را فراهم آورد. پژوهش حاضر با رویکردی فلسفی-تفسیری و با تکیه بر تحلیل مفهومی متون دینی، هرمنوتیک و پدیدارشناسی معماری انجام شده است. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر مطالعه اسنادی و تحلیل تفسیری مفاهیم است. یافته‌ها نشان می‌دهد که توصیفات بهشت در متون دینی بیش از آنکه الگوی کالبدی برای طراحی باشند، واجد ساختاری استعاری و ادراکی اند و از این‌رو امکان تبدیل مستقیم آنها به فرم معماری وجود ندارد. در مقابل، معماری می‌تواند از طریق سازمان‌دهی کیفیت‌های فضایی همچون نور، ماده، ریتم حرکتی، آستانه‌ها و مقیاس انسانی، زمینه شکل‌گیری ادراک معنایی و تأمل فضایی را فراهم سازد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که نسبت معماری با مفهوم بهشت نه در بازنمایی مستقیم امر قدسی، بلکه در ایجاد شرایط ادراکی و فضایی برای تجربه و تفسیر معنا قابل فهم است. بر این اساس، مقاله حاضر تلاش می‌کند چارچوبی نظری برای فهم معماری قدسی بر پایه تجربه فضایی، ادراک انسانی و خوانش تفسیری فضا ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: بهشت، معماری قدسی، سازمان فضایی، ادراک معماری، پدیدارشناسی فضا

۱. مقاله حاضر برگرفته از دوره پژوهشی پس‌ادکتری معماری نگارنده اول با عنوان «فرایند تفسیر بهشت، هرمنوتیک، پدیدارشناسی و نمادشناسی در معماری قدسی» می‌باشد، که با راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در سال ۱۴۰۲ در مؤسسه پژوهشی معماری شیخ بهایی ارائه شده است.

۲. استادیار، گروه معماری، دانشکده هنر، معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهید حاج قاسم سلیمانی (نویسنده مسئول).

Email: sadeghi.nejad.amir.kiyan@gmail.com

0000-0001-9130-7822

۳. دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی سوره، تهران، ایران.

Email: Barati@soore.ac.ir

0000-0001-7195-5726

۴. استادیار، مؤسسه پژوهشی شیخ بهایی، تهران، ایران.

Email: babak.dariush@gmail.com

0000-0001-7033-0118

مقدمه

مفهوم «بهشت» در سنت‌های دینی همواره به عنوان تصویری از کمال، آرامش و امر قدسی در افق فهم انسان مطرح بوده است. این مفهوم در متون مقدس از طریق استعاره‌هایی مانند باغ، آب، نور و سرسبزی بیان می‌شود که هرچند واجد کیفیت‌های حسی هستند، اما به سطحی فراتر از تجربه مادی اشاره دارند. در تاریخ معماری نیز این تصاویر الهام‌بخش شکل‌گیری فضاهایی بوده‌اند که تلاش کرده‌اند کیفیتی آرمانی از زیست انسانی را بازنمایی کنند. با این حال، در بسیاری از نمونه‌ها، این مفاهیم به عناصر فرمی مانند تقارن، محوربندی یا نشانه‌های باغ تقلیل یافته و از ظرفیت ادراکی و فضایی خود فاصله گرفته‌اند. این وضعیت نشان‌دهنده نوعی فاصله میان ساختار معنایی متون دینی و شیوه تحقق آن در معماری است. در حالی که متون دینی بر زبان استعاره و چندلایگی معنا استوارند، در معماری اغلب با ترجمه‌ای مستقیم و فرمی از این مضامین مواجه هستیم که لزوماً به تجربه‌ای عمیق در فضا منجر نمی‌شود. در نتیجه، رابطه میان متن، فضا و ادراک انسانی در بسیاری از رویکردهای طراحی، به سطحی از بازنمایی نمادین محدود می‌شود. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که چگونه می‌توان مفهوم بهشت را در معماری از سطح بازنمایی صوری فراتر برد و آن را به عنوان امکانی برای تجربه فضایی بازخوانی کرد. پرسش اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود: معماری چگونه می‌تواند بدون تقلید مستقیم از عناصر تصویری متون دینی، شرایطی برای شکل‌گیری تجربه فضایی مرتبط با مفهوم بهشت فراهم کند؟ این پژوهش با این فرض پیش می‌رود که انتقال مستقیم مفاهیم متنی به فرم‌های معماری، توان ایجاد تجربه‌ای معنادار از فضا را محدود می‌کند. در مقابل، تجربه فضایی بهشت زمانی قابل درک است که عناصر معماری همچون نور، سازمان فضایی، مقیاس، آستانه‌ها و ریتم حرکت به صورت یک نظام یکپارچه عمل کنند و ادراک انسان را درگیر سازند. هدف این پژوهش ارائه چارچوبی برای درک رابطه میان معنا و فضا در معماری قدسی است؛ چارچوبی که در آن بهشت نه به عنوان تصویر قابل بازتولید، بلکه به عنوان کیفیتی فضایی و ادراکی فهم می‌شود. در این راستا، پژوهش حاضر تلاش می‌کند نشان دهد که معماری می‌تواند از طریق سازمان‌دهی شرایط ادراکی، زمینه‌ای برای شکل‌گیری تجربه‌های چندلایه و غیرمستقیم از امر قدسی فراهم آورد. ضرورت این پژوهش از

آنجا ناشی می‌شود که بخش عمده مطالعات پیشین بر تحلیل تاریخی یا نمادشناختی عناصر معماری بهشت‌گونه متمرکز بوده‌اند، در حالی که کمتر به نحوه تأثیر ساختار فضایی بر ادراک و تجربه کاربر پرداخته شده است. در شرایطی که معماری معاصر به سمت تجربه‌محوری و ادراک‌گرایی حرکت می‌کند، بازخوانی این رابطه می‌تواند به فهم دقیق‌تری از نقش فضا در تولید معنا منجر شود.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی است و با رویکرد تحلیل تفسیری - مفهومی انجام شده است. هدف اصلی آن تبیین نحوه امکان ترجمان مفهوم استعاری و چندلایه «بهشت» در قالب تجربه فضایی معماری است. با توجه به ماهیت مفهومی و معنایی موضوع، راهبرد پژوهش مبتنی بر مطالعه اسنادی و تحلیل متون بوده و داده‌های پژوهش از طریق بررسی نظام‌مند منابع مکتوب گردآوری شده‌اند. این منابع شامل دو حوزه اصلی هستند: نخست، متون دینی در سنت اسلامی که در آنها توصیف‌هایی از بهشت ارائه شده است و به عنوان منبع اصلی مفاهیم معنایی مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ و دوم، منابع نظری در حوزه فلسفه دین، هرمنوتیک، پدیدارشناسی و نظریه‌های تجربه فضایی در معماری که چارچوب مفهومی لازم برای تحلیل و تفسیر داده‌ها را فراهم می‌کنند. در این پژوهش، واحد تحلیل «گزاره‌های توصیفی مرتبط با بهشت» در متون دینی و نیز «مفاهیم مرتبط با تجربه فضایی» در متون نظری معماری است. این گزاره‌ها به عنوان واحدهای معنایی استخراج شده و مبنای تحلیل قرار گرفته‌اند. فرایند تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل مفهومی - تفسیری انجام شده است. در گام نخست، توصیفات مرتبط با بهشت در متون دینی شناسایی و گردآوری شده و سپس مفاهیم کلیدی نهفته در این توصیفات از طریق خوانش تحلیلی استخراج شده‌اند. در این مرحله، مضامینی همچون نور، گشایش، آرامش، نظم، حضور آب، باغ‌گونه‌گی و مراتب فضایی به عنوان مؤلفه‌های معنایی برجسته شناسایی و دسته‌بندی شده‌اند. در گام بعد، این مضامین با بهره‌گیری از رویکرد هرمنوتیکی مورد تفسیر قرار گرفته‌اند تا دلالت‌های معنایی آنها و نحوه شکل‌گیری معنا در توصیفات متنی روشن شود. این مرحله امکان فهم لایه‌های استعاری و مفهومی توصیفات بهشت را فراهم می‌آورد و فاصله میان

به نقد تقلیل مفاهیم معنوی به عناصر صوری پرداخته‌اند. این رویکرد با شناسایی بحران «بازنمایی مستقیم»، بر فاصله میان معنای استعاری متون و ترجمه کالبدی آنها تأکید دارد. با این حال، اغلب فاقد چارچوبی ایجابی برای ارائه راه‌حل هستند.

شکاف پژوهشی

بررسی انتقادی دسته‌های سه‌گانه فوق نشان می‌دهد که خلأ مشخصی در ادبیات موجود وجود دارد: اگرچه مطالعات متعدد به اهمیت معنا، نماد و تجربه اشاره کرده‌اند، اما سازوکاری روشن برای تبدیل معنای استعاری بهشت به تجربه زیسته فضایی ارائه نکرده‌اند. به عبارت دیگر، نحوه گذار از «متن» به «فضا» و از «معنا» به «تجربه» همچنان نامشخص است. این شکاف نظری - فقدان چارچوبی که معماری را به مثابه یک «زبان تفسیری» توضیح دهد - مسیر اصلی پژوهش حاضر را شکل می‌دهد.

مبانی نظری و فلسفی ترجمان امر قدسی

- چستی امر قدسی: امر قدسی در فلسفه دین و الهیات به ساحتی از واقعیت اشاره دارد که فراتر از تجربه عادی و جهان مادی قرار می‌گیرد. این مفهوم به امری متعالی، نامحسوس و فراتجربی مربوط است که انسان در مواجهه با آن نوعی احساس شگفتی، خشوع و گسست از وضعیت روزمره را تجربه می‌کند (Otto, 1958). الیاده امر قدسی را کیفیتی متمایز از جهان عادی می‌داند که در قالب «تجلی امر مقدس» یا Hierophany در مکان، زمان یا اشیا آشکار می‌شود (Eliade, 1957). بر این اساس، امر قدسی نه یک شیء مادی، بلکه نحوه‌ای از ظهور معنا در تجربه انسانی است. در بسیاری از سنت‌های دینی، مفاهیمی همچون بهشت، نور، آب و باغ تنها توصیف‌های کالبدی نیستند، بلکه نشانه‌هایی برای اشاره به مرتبه‌ای فراتر از ادراک مستقیم‌اند. از این رو فهم امر قدسی بیش از آنکه مبتنی بر مشاهده عینی باشد، به ادراک نمادین، تفسیر و تجربه وابسته است (Corbin, 1977). در چنین چارچوبی، معماری می‌تواند بستری برای تقویت این ادراک فراهم آورد؛ نه از طریق تقلید ظاهری از توصیفات متنی، بلکه از طریق سازمان‌دهی کیفیت‌های فضایی و حسی.

- ماهیت فراتجربی و نسبت آن با معماری: ویژگی اصلی امر قدسی، فراتر بودن آن از سنجش تجربی و محدودیت‌های

معنای متنی و امکان بازنمایی مستقیم آن در قالب فرم معماری را آشکار می‌سازد. در ادامه، مفاهیم استخراج‌شده با اتکا به مبانی پدیدارشناسی ادراک در معماری تحلیل شده‌اند تا نسبت آنها با کیفیت‌های تجربه‌پذیر فضا بررسی شود. در این مرحله، مضامین معنایی با مؤلفه‌های فضایی همچون نور، ماده، توالی حرکتی، آستانه‌ها و سازمان فضایی تطبیق داده شده‌اند و نقش این کیفیت‌ها در شکل‌دهی تجربه زیسته مورد تحلیل قرار گرفته است. در نهایت، نتایج حاصل از خوانش متون دینی و تحلیل کیفیت‌های فضایی به صورت تلفیقی بررسی شده و چارچوبی تفسیری برای فهم نسبت میان معنا، تجربه و فضا صورت‌بندی شده است. این چارچوب می‌کوشد نشان دهد که معماری چگونه می‌تواند به جای بازنمایی صوری مفاهیم دینی، بستری برای شکل‌گیری تجربه‌ای معنایی و تفسیری فراهم آورد. بدین ترتیب، روش اتخاذشده امکان تحلیل رابطه میان مفاهیم قدسی و تجربه فضایی را در سطحی نظری و قابل ارزیابی فراهم می‌کند و از تقلیل مفهوم بهشت به مجموعه‌ای از نشانه‌های فرمی پرهیز می‌کند.

پیشینه تحقیق

مطالعات پیشین در زمینه نسبت معماری و مفهوم بهشت را می‌توان در سه رویکرد اصلی طبقه‌بندی کرد:

الف. رویکرد نمادشناختی و بازنمایی صوری: در این رویکرد، پژوهش‌ها عمدتاً بر عناصر کالبدی برگرفته از توصیفات دینی تمرکز دارند. برای نمونه، پژوهش‌هایی همچون Yazdani (۲۰۱۶) و Lozanska یا اسکویی و همکاران (۱۳۹۹) نقش الگوهای چون چهارباغ، تقارن، آب‌نما و نور را به عنوان بازتاب تصویری مفهوم بهشت بررسی کرده‌اند. نقطه مشترک این آثار، تأکید بر «فرم» و «نماد» به مثابه ابزار بازنمایی است.

ب. رویکرد پدیدارشناختی و ادراکی: گروهی دیگر از مطالعات بر تجربه ادراکی و کیفیت‌های حسی فضا تمرکز دارند. پژوهشگرانی مانند Bury (۲۰۱۲) و Scobie (۲۰۰۹) نقش ویژگی‌هایی نظیر نور، مسیر، سکوت و آیین‌ها را در مواجهه با امر قدسی بررسی کرده‌اند. با وجود این، در بسیاری از این آثار، پیوند مشخص و نظام‌مندی میان توصیفات متنی بهشت و سازوکارهای ادراکی فضا ارائه نشده است.

ج. رویکرد انتقادی به بازنمایی: پژوهش‌هایی مانند آثار احمدی (۱۳۹۴)، رضایی (۱۳۹۹)، زکریا (۱۴۰۰) و صادقی (۱۳۹۷)

مادی است. هایدگر با طرح مفهوم «سکونت شاعرانه» نشان می‌دهد که انسان تنها در نسبت با افق‌های وجودی است که می‌تواند معنای سکونت را درک کند (Heidegger, 1971). از این منظر، فضای معماری صرفاً ظرف عملکردهای فیزیکی نیست، بلکه می‌تواند زمینه‌ای برای شکل‌گیری نوعی آگاهی وجودی باشد. این مسئله در معماری فضاهای دینی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند؛ زیرا تجربه چنین فضاهایی صرفاً به مشاهده فرم یا تزئینات وابسته نیست، بلکه به نحوه درگیری بدن، حرکت، نور، مقیاس و ریتم فضایی مرتبط است. پالاسما تأکید می‌کند که ادراک معماری فرایندی چندحسی است و فضا از طریق تماس بدن با ماده، صدا، سایه و بافت فهم می‌شود، نه صرفاً از طریق بینایی (Pallasmaa, 2012). بنابراین، کیفیت قدسی در معماری زمانی شکل می‌گیرد که فضا بتواند ادراک انسان را از وضعیت عادی فراتر برده و نوعی تمرکز، آرامش یا تأمل ایجاد کند.

- **تمایز امر قدسی و جهان روزمره:** امر قدسی در تقابل با جهان روزمره تعریف می‌شود. امور عادی در چارچوب عملکرد، سودمندی و تجربه مستقیم قرار دارند، در حالی که امر قدسی انسان را با کیفیتی متفاوت از بودن مواجه می‌سازد (Eliade, 1957). این تمایز در معماری معمولاً از طریق تغییر در سازمان فضایی، نور، سکوت، توالی حرکت و مرزبندی میان درون و بیرون تحقق می‌یابد. نوربرگ-شولتز فضا را بستری برای «معنادار شدن سکونت انسان» می‌داند و معتقد است که معماری می‌تواند حس مکان را از طریق سازمان‌دهی عناصر طبیعی و کالبدی تقویت کند (Norberg-Schulz, 1980). در معماری دینی، این مسئله اغلب از طریق ایجاد آستانه‌ها، مسیرهای تدریجی ورود، تغییر مقیاس و کنترل نور اتفاق می‌افتد. در چنین شرایطی، کاربر تنها وارد یک فضای فیزیکی نمی‌شود، بلکه نوعی تغییر ادراکی را تجربه می‌کند که او را از وضعیت روزمره جدا می‌سازد.

- **امکان و محدودیت تجسم امر متعالی:** یکی از مسائل بنیادین در فلسفه هنر و معماری، امکان بیان امر متعالی در قالب ماده و فرم است. افلاطون حقیقت متعالی را فراتر از جهان محسوس می‌دانست و معتقد بود که بازنمایی مادی هرگز قادر به انتقال کامل آن نیست. در دوره معاصر نیز فیلسوفانی همچون ژان-لوک ماریون بر «ناپدیداری» امر قدسی تأکید می‌کنند؛ بدین معنا که امر متعالی همواره بیش از آن است که در تصویر یا

فرم تثبیت شود (Marion, 2002). این محدودیت در معماری سبب می‌شود که تقلید مستقیم از توصیفات متنی - مانند تبدیل ساده باغ، آب یا نور به نمادهای تزئینی - نتواند معنای عمیق امر قدسی را منتقل کند. ریکور نشان می‌دهد که زبان دینی اساساً استعاری است و معنا از طریق لایه‌های تفسیری آشکار می‌شود، نه از طریق تطابق مستقیم میان واژه و شیء (Ricœur, 1976). بنابراین، معماری نیز زمانی می‌تواند به امر قدسی نزدیک شود که به جای بازتولید تصویر، شرایط ادراک و تأمل را سامان دهد.

- **نقش نماد، استعاره و نشانه در معماری:** نمادها و استعاره‌ها در سنت‌های دینی نقش واسطه میان جهان محسوس و مفاهیم متعالی را بر عهده دارند. در معماری نیز عناصر فضایی می‌توانند واجد کارکرد نشانه‌ای باشند؛ اما اهمیت آنها نه در شکل ظاهری، بلکه در کیفیت ادراکی و معنایی‌شان است. برای مثال، نور در معماری مذهبی تنها یک عامل روشنایی نیست، بلکه می‌تواند حس گشودگی، تمرکز یا تعالی را تقویت کند. آب نیز علاوه بر کارکرد اقلیمی، کیفیتی از آرامش، تداوم و پالایش را القا می‌کند. در نشانه‌شناسی معماری، معنا محصول رابطه میان فرم، تجربه و زمینه فرهنگی است (Eco, 1986). از این رو، یک عنصر معماری به‌تنهایی حامل معنا نیست؛ بلکه نحوه قرارگیری آن در ساختار فضایی و تجربه کاربر است که معنا را شکل می‌دهد. چینگ نیز تأکید می‌کند که توالی فضایی، محور حرکت و نسبت میان فضاهای باز و بسته در شکل‌گیری ادراک معماری نقش تعیین‌کننده دارند (Ching, 2014). بر این اساس، مفاهیمی چون بهشت را نمی‌توان صرفاً از طریق استفاده از عناصر نمادین منتقل کرد، بلکه باید از طریق کیفیت کلی فضا و نحوه تجربه آن فهم شوند.

- **هرمنوتیک، پدیدارشناسی و ادراک فضا:** رویکرد هرمنوتیکی بر این اصل استوار است که معنا امری ثابت و از پیش تعیین‌شده نیست، بلکه در فرایند تفسیر و مواجهه انسان با متن یا فضا شکل می‌گیرد. گادامر فهم را فرایندی دیالوگ‌محور می‌داند که در آن افق‌های ذهنی مخاطب و متن با یکدیگر پیوند می‌یابند (Gadamer, 1975). این دیدگاه در معماری نشان می‌دهد که فضا نیز می‌تواند همچون متن خوانده و تفسیر شود.

از سوی دیگر، پدیدارشناسی معماری بر نقش بدن، حرکت و ادراک حسی در فهم فضا تأکید می‌کند. مریلو-پونتی ادراک را امری بدنمند می‌داند که از طریق حضور انسان در جهان شکل می‌گیرد (Merleau-Ponty, 1962). در نتیجه، کیفیت

فضایی فهم می‌شود که در تعامل میان فضا، حرکت، بدن و محیط شکل می‌گیرد. بنابراین، معماری در این پژوهش به مثابه بستری برای فعال شدن معنا در تجربه فضایی مورد توجه قرار گرفته است.

تحلیل هرمنوتیکی مفهوم بهشت در متون دینی

- **بهشت در ادیان ابراهیمی:** در سنت‌های دینی، مفهوم «بهشت» صرفاً به عنوان یک مکان مادی یا کالبدی قابل فهم نیست، بلکه بیشتر به مثابه افقی معنایی برای بیان کمال، آرامش، رستگاری و نزدیکی انسان به امر قدسی مطرح می‌شود. از این منظر، توصیف‌های مربوط به بهشت در متون دینی عمدتاً از طریق زبان استعاری، تصاویر نمادین و روایت‌های تمثیلی بیان شده‌اند؛ بنابراین فهم آنها نیازمند رویکردی تفسیری و هرمنوتیکی است و نمی‌توان آنها را به صورت مستقیم به الگوهای کالبدی یا فرم‌های معماری تقلیل داد (Gadamer, 2004; Ricœur, 1975). در این چارچوب، توصیفات قرآنی از بهشت - از جمله «جنات تجری من تحتها الانهار» - را می‌توان نوعی تحلیل هرمنوتیکی - وجودی «نحوه حضور» انسان در نسبت با امر قدسی دانست. در این تلقی، عناصر طبیعی مانند آب، باغ و سایه، صرفاً اشیای مادی نیستند، بلکه ساختارهایی برای امکان تجربه «عدم کمبود» به شمار می‌روند؛ یعنی شرایطی که در آن انسان از وضعیت اضطراب، فقدان و نیاز روزمره فاصله گرفته و نوعی آرامش وجودی را تجربه می‌کند. در این معنا، این عناصر بیش از آنکه به طبیعت بیرونی اشاره داشته باشند، بیانگر کیفیتی از بودن در نسبت با حقیقت هستند (Nasr, 2006؛ طباطبایی، 1379). تورات نیز باغ عدن به عنوان فضایی سرشار از هماهنگی میان انسان، طبیعت و خداوند مطرح می‌شود. این وضعیت را می‌توان به مثابه یک شرایط وجودشناختی پیشا-انفصال یا پیشا-تأویلی فهم کرد؛ وضعیتی که در آن انسان هنوز از جهان پیرامون خود گسسته نشده و میان ادراک و واقعیت نوعی یگانگی برقرار است (Smith, 1990). در این معنا، درخت حیات، رودهای منشعب و سرزمین حاصلخیز، نه صرفاً عناصر طبیعی، بلکه نشانه‌هایی از پیوستگی وجودی انسان با هستی‌اند. از این منظر، این توصیف‌ها امکان شکل‌گیری فضاهایی را در معماری مطرح می‌کنند که تجربه «بی‌واسطگی ادراکی» و یکپارچگی با محیط را تقویت نمایند. در انجیل نیز بهشت با مفاهیمی همچون نور،

معماری نه فقط در فرم، بلکه در تجربه حرکت، تماس با ماده، تعبیر نور و ریتم فضایی آشکار می‌شود. بر پایه این دیدگاه‌ها، می‌توان گفت که معماری دینی زمانی موفق است که بتواند میان معنا، ادراک و تجربه فضایی رابطه‌ای پویا ایجاد کند. در این حالت، فضا به جای آنکه تصویری ثابت از امر قدسی ارائه دهد، بستری برای تأمل، ادراک و مشارکت ذهنی انسان فراهم می‌آورد. چنین رویکردی امکان فهم مفهوم بهشت را نه به عنوان یک الگوی فرمال، بلکه به عنوان کیفیتی ادراکی و فضایی در معماری فراهم می‌کند.

چارچوب مفهومی پژوهش

پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که مفهوم «بهشت» در معماری نه از طریق تقلید مستقیم از توصیف‌های متنی، بلکه از طریق سازمان‌دهی کیفیت‌های فضایی قابل ادراک می‌شود. بر این اساس، چارچوب مفهومی تحقیق در سه سطح اصلی شکل گرفته است:

۱. **تحلیل مفاهیم بهشت در متون دینی و فلسفی:** در گام نخست، توصیف‌های مرتبط با بهشت در متون دینی و منابع فلسفی مورد بررسی قرار گرفت تا مضامین اصلی آن استخراج شود. مفاهیمی همچون آرامش، نور، آب، نظم، گشودگی، حرکت، طبیعت و سلسله‌مراتب فضایی از مهم‌ترین مضامین شناسایی شده بودند.

۲. **تبدیل مفاهیم به مؤلفه‌های فضایی و ادراکی:** در مرحله دوم، این مضامین از سطح مفاهیم انتزاعی به کیفیت‌های فضایی قابل تجربه در معماری تبدیل شدند. در این فرایند، مفاهیمی مانند نور به کیفیت روشنایی و سایه، مفهوم جریان به سازمان حرکت، و مفهوم آرامش به ریتم فضایی، مقیاس انسانی و حضور طبیعت ترجمه شد. هدف این مرحله، ایجاد پیوند میان معنا و ادراک فضایی بود.

۳. **تحلیل معماری نمونه‌های موردی:** در مرحله سوم، نمونه‌های منتخب معماری منظر ایرانی بر اساس مؤلفه‌های فضایی استخراج‌شده تحلیل شدند. معیار تحلیل شامل: نحوه ورود و شکل‌گیری آستانه‌ها، توالی حرکت و سازمان مسیرها، نقش آب در ساختار فضایی، کیفیت نور و سایه، ارتباط میان فضای باز و بسته و تأثیر مقیاس و ریتم فضایی بر ادراک انسان بود. بر اساس این چارچوب، تجربه بهشت در معماری نه به عنوان یک تصویر کالبدی ثابت، بلکه به عنوان کیفیتی ادراکی و

حضور الهی و صلح نهایی توصیف می‌شود (Pelikan, 1971). در این سنت، نور صرفاً یک عنصر بصری یا استعاره شاعرانه نیست، بلکه افق امکان دیدن و شیوه پدیدارشدن حقیقت است. از منظر پدیدارشناسی، نور نه چیزی در فضا، بلکه شرط امکان ظهور اشیا و معانی است. بنابراین، در معماری مذهبی، نور نباید صرفاً به عنوان ابزار روشنایی فهم شود، بلکه باید به عنوان ابزاری برای هدایت ادراک، ایجاد تمرکز و شکل‌دهی به تجربه فضایی مورد توجه قرار گیرد. تحلیل تطبیقی سه سنت ابراهیمی نشان می‌دهد که استعاره‌ها و نمادهای دینی، ابزارهای بازنمایی مستقیم فرم‌های کالبدی نیستند، بلکه واسطه‌هایی برای انتقال معنا محسوب می‌شوند. در نتیجه، بازنمایی مستقیم باغ، نور یا رودها در معماری مذهبی می‌تواند به تقلیل استعاره به شیء و کاهش معنا به سطح فرم منجر شود. از این رو، نقش معماری نه تقلید از تصاویر دینی، بلکه ایجاد شرایطی برای عبور از ظاهر به معنا و سازمان‌دهی تجربه ادراکی است.

از منظر پدیدارشناسی معماری، ادراک فضا تنها وابسته به مشاهده بصری نیست، بلکه از طریق حرکت، بافت، صدا، نور، مقیاس و تجربه بدنی شکل می‌گیرد (Pallasmaa, 2012; Norberg-Schulz, 1980). بر این اساس، کیفیت‌هایی که در متون دینی برای توصیف بهشت بیان شده‌اند، می‌توانند در قالب سازمان‌دهی فضایی بازخوانی شوند. برای مثال، ریتم حرکت، توالی تدریجی فضاها، تغییر مقیاس و حضور آب می‌توانند تجربه‌ای از آرامش و تأمل را در فضا ایجاد کنند. در این میان، مفهوم «کمال» در متون دینی، ناظر به زیبایی‌های صوری فضا نیست، بلکه به تکوین و انسجام درونی انسان اشاره دارد. بنابراین، معماری قدسی باید فضاهایی را سازمان‌دهی کند که تجربه هماهنگی، تعادل و یکپارچگی درونی سوژه ادراک‌کننده را تقویت نماید. در همین راستا، مفهوم «سعادت» نیز نه صرفاً یک حالت ذهنی، بلکه کیفیتی پدیدارشناختی است که از طریق بدن، ادراک و حس‌مندی تجربه می‌شود. از این رو، نور ملایم، مقیاس انسانی، سکون فضایی و ریتم آرام حرکت می‌توانند زمینه‌ساز تجربه آرامش وجودی باشند. از سوی دیگر، امر متعالی در سنت‌های دینی همواره فراتر از بازنمایی مستقیم قرار دارد. امر قدسی قابل تثبیت در فرم یا تصویر نیست، بلکه تنها در قالب تجربه قابل ادراک است. بنابراین، معماری قدسی باید به جای تقلید از نمادهای دینی، به ایجاد «آستانه‌های وجودی» بپردازد؛ یعنی موقعیت‌هایی که در آن ادراک انسان

از سطح روزمره فراتر رفته و وارد ساحت تأمل، آگاهی و ادراک عمیق‌تر فضایی می‌شود. در مجموع، می‌توان گفت در سه سنت ابراهیمی، بهشت بیش از آنکه یک تصویر کالبدی باشد، نوعی کیفیت ادراکی و تجربه‌پذیر است. بر این اساس، معماری قدسی نه بازنمایی بهشت، بلکه فراهم‌سازی شرایط تجربه‌ای مشابه با کیفیت‌های آن را دنبال می‌کند. این شرایط شامل هماهنگی ادراکی، آرامش، پیوند با طبیعت، گشودگی وجودی و انسجام درونی است. در نتیجه، «جدول ۱» چارچوبی منسجم از تحلیل هرمنوتیکی، وجودشناختی و پدیدارشناختی مفهوم بهشت در سنت‌های ابراهیمی و دلالت‌های فضایی آن برای معماری قدسی را ارائه می‌دهد.

- بهشت در سنت‌های غیرابراهیمی: در سنت‌های غیرابراهیمی، مفهوم بهشت اغلب نه به عنوان یک مکان عینی و فیزیکی، بلکه به مثابه مرتبه‌ای از آگاهی، هماهنگی درونی و رهایی از محدودیت‌های مادی فهم می‌شود. برخلاف برخی تلقی‌های کالبدی در سنت‌های ابراهیمی، در این سنت‌ها تأکید اصلی بر تحول روح، پالایش ادراک و تجربه تعادل کیهانی است. از این رو، بهشت بیش از آنکه یک «فضا» باشد، کیفیتی وجودی و نحوه‌ای از مواجهه انسان با جهان محسوب می‌شود. در آیین هندو، مفهوم «سورگا» و مراتب لوک‌های آسمانی نه به عنوان یک مقصد نهایی، بلکه به مثابه فرایندی از تطبیق روح با نظم کیهانی قابل فهم است (Radhakrishnan, 1953). در این چارچوب، بهشت یک وضعیت ایستا نیست، بلکه فرایند تدریجی «هماهنگی و پالایش» آگاهی است. از منظر هرمنوتیکی، این بدان معناست که بهشت در هندویسم نه یک تصویر فضایی، بلکه یک مسیر شدن و شدن‌یابی روح در نسبت با کیهان است. بنابراین، معماری مرتبط با این سنت نیز نباید به تقلید از اشیای متنی یا بازنمایی نمادهای اسطوره‌ای بسنده کند، بلکه باید امکان تجربه این فرایند را از طریق سازمان‌دهی ریتم حرکت، جریان نور و کیفیت‌های ادراکی فراهم سازد. در معماری معابد هندو، محورهای حرکتی، سلسله‌مراتب فضایی، تکرار هندسی و مرکزیت قدسی، همگی در جهت هدایت بدن و ذهن به سوی تمرکز و پالایش طراحی می‌شوند. در بودیسم، مفهوم «نیروانا» و «سرزمین‌های پاک» بیش از آنکه به مکان‌های بیرونی اشاره داشته باشند، به وضعیت رهایی از رنج و آزادی ذهن از تعلقات وابسته‌اند (Gethin, 1998). در این معنا، بهشت یک کیفیت آگاهی است نه یک فضای فیزیکی. از منظر پدیدارشناختی،

جدول ۱. تحلیل هرمنوتیکی و فضایی مفهوم بهشت در متون دینی.

شماره	محور / بخش	نوع تحلیل	تحلیل
۱	توصیف قرآن (باغ‌ها، آب روان، سایه‌ها)	تحلیل هرمنوتیکی - وجودی «نحوه حضور»	در توصیفات قرآنی، بهشت نه یک فضای بیرونی بلکه صورتی از تجربه حضور در برابر حقیقت است. عناصر طبیعی مانند آب و سایه، ساختارهای امکان برای تجربه عدم کمبود هستند؛ یعنی شرایطی که در آن انسان از وضعیت نیازمندان خود رها می‌شود. بنابراین این عناصر باید به عنوان شاخص‌های نحوه بودن انسان در نسبت با امر قدسی فهم شوند، نه تصویر یک باغ مقدس.
۲	توصیف تورات (درخت حیات، رودهای منشعب، سرزمین نیکو)	تحلیل وجودشناختی / پیشا-تابیلی	بهشت توراتی درواقع روایت یک وضعیت «پیشا-انفصال» است؛ وضعیتی که در آن انسان هنوز از جهان جدا نشده و ادراک او با واقعیت هماهنگ است. از این منظر، نمادهای توراتی را باید استمرار همان تجربه یگانگی فهم کرد. این نکته برای معماری به معنای خلق فضاهایی است که تجربه «بی‌واسطگی» و «یکپارچگی ادراکی» را تقویت کنند.
۳	توصیف انجیل (نور، پادشاهی الهی، صلح نهایی)	تحلیل پدیدارشناختی نور و حضور	نور در سنت انجیل صرفاً استعاره حقیقت نیست؛ بلکه خود شیوه پدیدارشدن حقیقت است. نور در اینجا نه یک عنصر، بلکه «افق امکان دیدن» است. از منظر پدیدارشناسی، معماری مذهبی باید نه نور را بازسازی کند، بلکه افقی بسازد که در آن اشیا به دلیل معنایشان دیده شوند، نه به دلیل حضور فیزیکی‌شان.
۴	مقایسه سه سنت ابراهیمی	تحلیل هرمنوتیکی - انتقادی (نقد بازنمایی)	وجه مشترک سه سنت ابراهیمی این است که استعاره‌ها واسطه فهم هستند، نه الگوی ساخت‌وساز. تلاش برای بازنمایی مستقیم باغ، نور یا رودها در معماری مذهبی، تبدیل استعاره به شیء و کاهش آن از سطح معنا به سطح فرم است. معمار باید همان «نقش میانجی استعاره» را ایفا کند؛ یعنی ساخت فضاهایی که امکان عبور از ظاهر به معنا را فراهم سازند.
۵	مفهوم «کمال»	تحلیل وجودی سوژه تجربه‌کننده	در متون دینی، کمال ناظر به تکوین خود انسان است، نه به زیبایی‌شناسی فضا. بنابراین، معماری قدسی باید به جای بازنمایی صوری بهشت، شرایطی برای تجربه «یکپارچگی درونی» فراهم آورد؛ فضاهایی که در آن سوژه احساس هماهنگی، انسجام و حضور در یک نظم برتر را تجربه کند.
۶	مفهوم «سعادت»	تحلیل پدیدارشناختی آرامش و ادراک بدنی	سعادت در سنت دینی صرفاً یک حالت روحی نیست؛ بلکه کیفیتی است که بدن، ادراک و حس‌مندی انسان را دربرگرفته می‌کند. معماری مذهبی می‌تواند از طریق نور نرم، مقیاس انسانی، ریتم آرام حرکت و سکون فضایی، کیفیت‌هایی بیافریند که تجربه «آرامش وجودی» را ممکن سازند.
۷	مفهوم «امر متعالی»	تحلیل متافیزیکی - معماری (حدود بازنمایی)	امر متعالی قابل بازنمایی نیست؛ تنها قابل تجربه است. بنابراین معماری باید نه به تقلید امر قدسی بلکه به ایجاد «آستانه‌های وجودی» بپردازد؛ نقاطی که در آن تجربه انسان از سطح حس به سطح معنا منتقل شود.
۸	جمع بندی	تحلیل تلفیقی (پیوند هرمنوتیک + معماری)	در سه سنت ابراهیمی، بهشت یک تجربه است نه یک تصویر. بنابراین راهبرد معماری قدسی، ترجمه استعاره‌ها به فرم نیست؛ بلکه ترجمه آنها به «شرایط امکان تجربه» است.

و پاکی بر کثرت را ممکن سازند. با وجود تفاوت‌های بنیادین این سنت‌ها، تحلیل هرمنوتیکی - پدیدارشناختی نشان می‌دهد که برخی عناصر مشترک مانند نور، طبیعت آرمانی و آرامش در همه آنها حضور دارد؛ اما این عناصر در هر سنت معنای متفاوتی دارند: نور در هندویسم به مثابه حضور امر الهی، در بودیسم به عنوان بینش و آگاهی ذهنی، و در ایران باستان به عنوان جوهره امر نیک فهم می‌شود. بنابراین، این عناصر را نباید به عنوان اشیای ثابت یا فرم‌های قابل تقلید در نظر گرفت، بلکه باید آنها را واسطه‌هایی برای شکل‌گیری تجربه درونی دانست. از این منظر، مطالعه این سنت‌ها نشان می‌دهد که تجربه بهشت بیش از آنکه از طریق بازتولید نمادهای تاریخی شکل بگیرد، از طریق کیفیت‌های فضایی قابل ادراک است. بنابراین معماری نباید به تقلید صوری از فرم‌ها بسنده کند، بلکه باید امکان تجربه معنا را فراهم آورد. این امر مستلزم طراحی «آستانه‌های تجربه» است؛ یعنی فضاهایی که در آن نور، حرکت، ریتم فضایی و ارتباط با طبیعت به‌گونه‌ای سازمان می‌یابند که سوژه بتواند گذار

این وضعیت به معنای امکان تجربه «شفافیت ذهنی» و «رهایی از آشفته‌گی ادراکی» است. بنابراین معماری در این سنت باید به‌جای تثبیت فرم‌های نمادین، ساختارهایی ایجاد کند که تجربه خلأ، سکوت و سادگی را ممکن سازند. در چنین فضاهایی، معنا نه از طریق بازنمایی، بلکه از طریق کاهش تدریجی آشفته‌گی حسی و شکل‌گیری ادراک تدریجی محیط پدیدار می‌شود. در سنت ایران باستان نیز مفهوم «گرودمان» یا بهشت مینوی، فضایی مرتبط با نور، راستی و نظم کیهانی است که روان انسان پس از عبور از پل چینوت به آن دست می‌یابد (Boyce, 1979). در این نظام معنایی، نور نه صرفاً یک عنصر طبیعی، بلکه تجلی امر نیک و حقیقت کیهانی است. از منظر فلسفی - اخلاقی، این بهشت بیش از آنکه تصویری از یک مکان باشد، معیاری برای تحقق فضایل انسانی و اخلاقی است. در نتیجه، معماری قدسی در این سنت می‌تواند شرایط «حضور اخلاقی - معنوی» را در فضا ایجاد کند؛ نه از طریق بازسازی اسطوره‌ها، بلکه از طریق خلق آستانه‌هایی که تجربه غلبه نور بر تاریکی، نظم بر آشوب

از ادراک حسی به ادراک معنایی را تجربه کند. در این چارچوب، تجربه بهشت نه یک تصویر، بلکه فرایندی زیسته از آرامش، تمرکز و تعالی ادراک در فضا خواهد بود. در نتیجه، «جدول ۲» چارچوبی هرمنوتیکی-پدیدارشناختی از مفهوم بهشت در سنت‌های غیرابراهیمی و دلالت‌های آن برای معماری قدسی را ارائه می‌دهد که در آن، بهشت به مثابه فرایند، کیفیت آگاهی و تجربه فضایی فهم می‌شود.

- محدودیت‌های بازنمایی مستقیم در معماری: یکی از مسائل بنیادین در معماری قدسی، چگونگی مواجهه با مفاهیمی است که ماهیتی فراتر از ادراک مستقیم و تجربه مادی دارند. توصیف‌های متون دینی درباره بهشت، نور، آرامش یا ساحت قدسی، اغلب در قالب زبان استعاری و روایت‌های نمادین بیان می‌شوند؛ از این رو انتقال مستقیم این مفاهیم به فرم‌های معماری با محدودیت‌های معرفت‌شناختی و ادراکی همراه است (Eliade, 1957). در این چارچوب، مسئله صرفاً ترجمه لفظی متن به فرم نیست، بلکه نحوه امکان‌پذیری تبدیل معنا به تجربه فضایی است. در گام نخست، باید به مسئله «تفسیرهای لفظی توصیفات متون و محدودیت‌های آن» توجه کرد. متون دینی اگرچه افق‌های معنایی و نشانه‌های اولیه را ارائه می‌کنند، اما این ظرفیت را ندارند که تجربه زیسته و کیفیت ادراک فضایی را به صورت مستقیم منتقل کنند. بنابراین، هرگونه بازنمایی صورتی

که بر تقلید مستقیم از متن تکیه کند، دچار تقلیل‌گرایی معنایی می‌شود و نمی‌تواند تجربه قدسی را محقق سازد. در نتیجه، معماری قدسی نیازمند عبور از سطح بازنمایی لفظی و حرکت به سوی «ترجمان تجربه‌ای» است. در ادامه، «محدودیت زبان در انتقال تجربه» یکی از چالش‌های اساسی در این حوزه است. زبان در قلمرو واژه، معنا و تفسیر عمل می‌کند، در حالی که معماری با ماده، نور، حرکت، مقیاس و ادراک بدنی سروکار دارد. مفاهیمی همچون تغییر تدریجی نور، سکوت فضایی، ریتم حرکت یا کیفیت‌های حسی فضا، در زبان به صورت کامل قابل انتقال نیستند. از این رو، تجربه امر قدسی نه در سطح خوانش متنی، بلکه در سطح مواجهه زیسته و ادراک حسی انسان در فضا تحقق می‌یابد (Pallasmaa, 2012). در این میان، یکی از مسائل مهم، «ابهام و چندپهلوی بودن اصطلاحات دینی» است. مفاهیمی مانند «نور»، «باغ»، «رهایی» یا «آرامش» دارای لایه‌های معنایی متکثرند و نمی‌توان آنها را به یک صورت کالبدی ثابت تقلیل داد. این چندمعنایی نشان‌دهنده فاصله معرفت‌شناختی میان متن و مخاطب است. در نتیجه، معماری نمی‌تواند صرفاً بر بازنمایی مستقیم این مفاهیم تکیه کند، بلکه باید شرایطی فراهم آورد که امکان برداشت‌های متکثر و تفسیرپذیر از فضا وجود داشته باشد. در این راستا، مفهوم «آستانه‌های تفسیر» مطرح می‌شود؛ یعنی فضاهایی که هم

جدول ۲. تحلیل هرمنوتیکی-پدیدارشناختی مفهوم بهشت در سنت‌های غیرابراهیمی و دلالت‌های آن برای معماری قدسی.

شماره	محور / بخش	نوع تحلیل	تحلیل
۱	توصیف بهشت در آیین هندو (سورگا، لوکاهای آسمانی)	تحلیل هرمنوتیکی - فرایندی	بهشت در هندوئیسم نه مقصد نهایی بلکه فرایندی از تطبیق روح با نظم کیهانی است. معماری باید نه به تقلید اشیای متن، بلکه به بازنمایی فرایند «هماهنگی و بالایش» بپردازد: جریان نور، ریتم حرکت، و کیفیت صدا می‌توانند این فرایند را تجربه‌پذیر کنند.
۲	توصیف بهشت در بودیسم (نیروانا، سرزمین‌های پاک)	تحلیل پدیدارشناختی و ذهنی	در بودیسم، بهشت مکان فیزیکی نیست بلکه فضای ذهنی و کیفیت آگاهی است. بنابراین معماری به جای فرم ثابت، باید ساختارهایی ایجاد کند که تجربه «رهایی از تعلقات» و «شفافیت ذهنی» را ممکن سازد. فضای معماری می‌تواند مانند سرزمین پاک، خود زمینه‌ای برای پرورش بینش باشد.
۳	توصیف بهشت در ایران (گرودمان، فزه ایزدی)	تحلیل فلسفی - اخلاقی و وجودی	بهشت زرتشتی ترکیبی از نور، راستی و عدالت است. از منظر هرمنوتیک، این بهشت نه تصویر، بلکه معیار و تجربه تحقق فضایل اخلاقی انسان است. معماری قدسی می‌تواند شرایط «حضور اخلاقی - معنوی» را فضا ایجاد کند؛ نه با بازسازی پل چینوت یا باغ مینوی، بلکه با خلق آستانه‌هایی که سوژه حس پیروزی نور بر تاریکی را تجربه کند.
۴	نشانه‌ها و استعاره‌های مشترک (نور، طبیعت آرامی، آرامش)	تحلیل مقایسه‌ای - هرمنوتیکی	با وجود شباهت‌های ظاهری، معنا در هر سنت متفاوت است: نور در هندوئیسم حضور الهی، در بودیسم بینش ذهنی، و در ایران باستان جوهره امر نیک است. بنابراین معماری نباید تقلید صورتی کند، بلکه باید امکان تجربه معنا و حضور هر سنت را فراهم آورد. این یعنی فضاهایی که نور، حرکت و ریتم فضایی را به گونه‌ای تنظیم کنند که سوژه به تجربه معنوی برسد.
۵	تحلیل هرمنوتیکی موجود	تحلیل تلفیقی - راهبرد طراحی	نتیجه‌گیری این است که تجربه بهشت در سنت‌های غیرابراهیمی فرایندی و کیفیتی است. معماری باید «آستانه‌های تجربه» بسازد که گذر از حس به معنا را ممکن کند: نور به عنوان شاخص حضور و بینش، حرکت فضایی به عنوان فرایند پالایش، و هماهنگی با طبیعت و ریتم محیط به عنوان بازنمایی فرایند تعالی روح.

توجه به کیفیت تجربه فضایی، اغلب به تکرار فرمی می‌انجامد و لایه‌های عمیق معنا را فعال نمی‌کند (Groat & Wang, 2013). برای مثال، الگوی چهارباغ تنها زمانی واجد کیفیت قدسی می‌شود که با سازمان حرکت، حضور آب، نحوه ورود نور و تجربه بدنی فضا پیوند یابد، نه صرفاً از طریق بازتولید هندسه تاریخی آن. بر این اساس، پیامد اصلی این تحلیل در سطح طراحی آن است که معماری قدسی باید از بازنمایی صوری فاصله گرفته و به سمت سازمان‌دهی کیفیت‌های ادراکی حرکت کند. نور و سایه، مقیاس انسانی، ریتم حرکت، سکوت فضایی و نحوه تماس با مصالح، ابزارهایی هستند که امکان شکل‌گیری تجربه‌ای چندلایه و تأویلی از فضا را فراهم می‌کنند. در این وضعیت، فضا نه تصویر بهشت، بلکه بستری برای تجربه مفاهیمی چون آرامش، تعادل، رهایی و تأمل است. در مجموع، می‌توان گفت که مسئله بازنمایی مفاهیم دینی، نه صرفاً یک مسئله صوری یا سبکی، بلکه مسئله‌ای چندلایه در سطوح معرفت‌شناختی، ادراکی و پدیدارشناختی است. (جدول ۳)

- شکاف معرفت‌شناختی و فلسفی: میان زبان متون مقدس و ادراک فضای معماری، شکافی بنیادین وجود دارد که می‌توان آن را «فاصله معرفت‌شناختی» نامید. این فاصله نشان می‌دهد که متن و تجربه زیسته در دو سطح متفاوت از فهم قرار دارند؛ متون دینی در سطح زبان، استعاره و معنا عمل

حامل ارجاع به متن هستند و هم امکان مشارکت فعال مخاطب در تولید معنا را فراهم می‌کنند. از سوی دیگر، یکی از خطاهای رایج در مواجهه با متون دینی، «تمرکز بر تصویرسازی به جای تجربه» است. در این رویکرد، معماری به بازتولید دیداری مفاهیم متنی تقلیل می‌یابد و فرم به عنوان جایگزین معنا تلقی می‌شود. این در حالی است که تصویرسازی صرف، تنها سطحی از ادراک را فعال می‌کند و قادر به ایجاد تجربه قدسی نیست. بنابراین، نقد تصویرسازی به عنوان رویکرد غالب، یکی از محورهای اساسی در بازاندیشی معماری قدسی به شمار می‌رود. این مسئله به تمایز بنیادی‌تر میان «تصویرسازی و تجربه زیسته» منتهی می‌شود. تصویرسازی مبتنی بر بازنمایی دیداری است، در حالی که تجربه زیسته حاصل درگیری هم‌زمان بدن، حرکت، زمان، نور، ماده و صدا در فضا است. از منظر پدیدارشناسی معماری، تجربه زمانی شکل می‌گیرد که ادراک از سطح دیدن فراتر رفته و به سطح بودن در جهان ارتقا یابد. در این معنا، معماری قدسی باید امکان گذار از ادراک تصویری به ادراک وجودی را فراهم سازد (Norberg-Schulz, 1980). در بسیاری از نمونه‌های معماری مذهبی، تلاش برای بازتولید مستقیم توصیفات متون مقدس به استفاده تکراری از عناصری مانند باغ، آبراهه، گنبد یا محورهای هندسی منجر شده است. هرچند این عناصر دارای پیشینه فرهنگی و دینی‌اند، اما استفاده صرف از آنها بدون

جدول ۳. ابعاد هرمنوتیکی و پدیدارشناختی محدودیت‌های بازنمایی مستقیم مفاهیم دینی در معماری.

شماره	محور / بخش	نوع تحلیل	تحلیل
۱	تفسیرهای لفظی توصیفات متون و مشکلات آن	تحلیل هرمنوتیکی - معرفت‌شناختی	متون مذهبی و فلسفی، چارچوب‌های مفهومی و نشانه‌های اولیه را ارائه می‌کنند، اما هیچ‌گاه تجربه زیسته انسان را منتقل نمی‌کنند. بنابراین معماری باید به جای تقلید صوری متن، بر «ترجمان تجربه‌ای» تمرکز کند
۲	محدودیت زبان در انتقال تجربه	تحلیل پدیدارشناختی ادراکی	زبان قادر به انتقال کیفیت‌های فضایی مانند جریان نور، سایه‌ها و تعامل با مقیاس انسانی نیست. تجربه بهشت یا امر قدسی از طریق حس و ادراک زنده فرد تحقق می‌یابد؛ بنابراین معماری باید این کیفیت‌ها را به سطح محسوس بیاورد تا تجربه ذهنی و معنایی شکل گیرد.
۳	ابهام و چندپهلوی بودن اصطلاحات	تحلیل فلسفی - انتقادی	چندمعنایی اصطلاحات نشان‌دهنده فاصله معرفت‌شناختی میان متن و مخاطب است. معماری می‌تواند این فاصله را با ایجاد «آستانه‌های تفسیر» کاهش دهد؛ یعنی فضاهایی که هم‌زمان نشانه‌های متن را ارائه دهند و هم امکان تجربه شخصی و معناگزینی فرد را فراهم کنند.
۴	تمرکز بر تصویرسازی به جای تجربه	تحلیل هرمنوتیکی - طراحی تجربه‌محور	تصویرسازی صرف، سطحی از فضا را ارائه می‌دهد، اما تجربه زیسته انسان را منتقل نمی‌کند. بنابراین طراحی باید بر کیفیت‌های حس‌محور و معنوی متمرکز شود
۵	تصویرسازی و تجربه‌زیستی	تحلیل فلسفی - پدیدارشناختی تمایز	تصویرسازی بازنمایی صوری و دیداری است، اما تجربه زیسته گذر از سطح دیداری به سطح وجودی و معنایی است. معماری قدسی باید این گذار را ممکن سازد، یعنی فضاهایی بسازد که مخاطب نه فقط ببیند، بلکه «حس کند» و «تجربه کند». این نقطه همان تفاوت کلیدی میان تصویرسازی و تجربه زیسته است.
۶	تحلیل و پیامدهای طراحی	تحلیل عملی - فلسفی طراحی	بازنمایی مستقیم فضا برای تجربه معنوی ناکافی است. معماری باید کیفیت‌های ادراکی و معنایی فضا را محور طراحی قرار دهد: نور و سایه، مقیاس انسانی، حرکت و سکوت فضایی. این رویکرد، تجربه امر متعالی را از سطح توصیف صوری به سطح تجربه شخصی و تفسیر منتقل می‌کند، و فاصله میان متن مقدس و تجربه زیسته را پر می‌کند.

بر پایه این رویکرد، در سطح تحلیل فلسفی-طراحی، تفسیر می‌تواند مفاهیم انتزاعی مانند کمال و سعادت را به کیفیت‌های فضایی ملموس تبدیل کند؛ کیفیت‌هایی که از طریق نور، ریتم، سکوت، حرکت و سازمان فضایی تجربه می‌شوند. در چنین نگاهی، معماری از سطح تصویرسازی صوری عبور کرده و به سوی تجربه زیسته و معنایی حرکت می‌کند. در سطح تحلیل عملی-تکنولوژیک، ابزارهای معاصر طراحی مانند مدل‌سازی سه‌بعدی و واقعیت مجازی امکان درک نزدیک‌تری از تجربه فضایی فراهم می‌کنند، به شرط آنکه به بازنمایی صوری محدود نشوند و در خدمت شبیه‌سازی فرایند تجربه انسانی قرار گیرند. این رویکرد با دیدگاه‌های پدیدارشناختی درباره بدنمندی ادراک فضا نیز هم‌راستا است (Norberg-Schulz, 1980; Pallasmaa, 2012). در نهایت، در تحلیل پدیدارشناختی-تلفیقی، شکاف میان تصویرسازی و تجربه زیسته همچنان مسئله‌ای بنیادین در معماری قدسی باقی می‌ماند. تصویرسازی صرف به سطح دیداری و فرمی محدود است، در حالی که تجربه زیسته حاصل درگیری هم‌زمان بدن، حرکت، زمان، نور و ماده در فضا است. معماری قدسی زمانی به ساحت تجربه نزدیک می‌شود که امکان گذار از تصویر به تجربه و از مشاهده به بودن را فراهم کند؛ به‌گونه‌ای که متن، فضا و ادراک انسانی در یک فرایند پیوسته تفسیر و تجربه به هم پیوند بخورند. (جدول ۴)

می‌کنند، در حالی که معماری در سطح ماده، فضا، حرکت و ادراک حسی تحقق می‌یابد. بنابراین، تبدیل مستقیم مفاهیم متنی به فرم‌های کالبدی امکان‌پذیر نیست و نیازمند فرایند ترجمان مفهومی و تجربه‌ای است که امکان تجربه حضور در امر متعالی را در فضا فراهم می‌کند. این مسئله در چارچوب تحلیل معرفت‌شناختی-فلسفی قابل تبیین است، زیرا به نسبت میان سطوح مختلف فهم و امکان تبدیل معنا به تجربه فضایی می‌پردازد. در تحلیل پدیدارشناختی-تجربه‌ای، محدودیت در انتقال کیفیت‌های فضایی اهمیت ویژه‌ای دارد. عناصری مانند نور، سایه، حرکت و مقیاس انسانی تنها در تجربه زیسته قابل ادراک‌اند و در سطح زبان یا تصویر به طور کامل قابل بازنمایی نیستند. از این رو، معماری باید شرایطی ایجاد کند تا این کیفیت‌ها نه در سطح مشاهده، بلکه به صورت بدنمند و وجودی تجربه شوند؛ به‌گونه‌ای که معنا در دل حضور در فضا شکل گیرد نه در بازنمایی آن (Pallasmaa, 2012). در تحلیل هرمنوتیکی-فلسفی، متون دینی ماهیتی نمادین و چندلایه دارند و همین ویژگی مانع بازنمایی مستقیم و تک‌سطحی آنها می‌شود. فهم همواره در فرایند تفسیر شکل می‌گیرد و لایه‌های پنهان معنا تنها از خلال رویکرد تفسیری آشکار می‌شوند (Ricoeur, 1976). تفسیر نه صرفاً روش خوانش متن، بلکه شرط امکان فهم و تولید معنا در طراحی معماری است. این نگاه در امتداد دیدگاه‌هایی قرار دارد که فهم را حاصل تعامل میان متن، زمینه و مخاطب می‌دانند (Gadamer, 1975).

جدول ۴. ابعاد معرفت‌شناختی، هرمنوتیکی و پدیدارشناختی شکاف میان متون دینی و تجربه فضایی در معماری.

شماره	محور / بخش	نوع تحلیل	تحلیل
۱	فاصله بین معنای متنی و امکان تبدیل آن به فضای محسوس	تحلیل معرفت‌شناختی-فلسفی	وجود فاصله معرفت‌شناختی نشان می‌دهد که متن و تجربه زیسته دو سطح متفاوت از فهم هستند. معماری باید به جای تقلید صوری متن، بر ترجمان مفهومی و تجربه‌ای تأکید کند، یعنی خلق فضاهایی که تجربه حضور در امر متعالی را ممکن سازند.
۲	محدودیت در انتقال کیفیت‌های فضایی	تحلیل پدیدارشناختی-تجربه‌ای	کیفیت‌های فضایی مانند نور، حرکت، سایه و مقیاس انسانی تنها از طریق تجربه مستقیم قابل درک هستند. بنابراین، معماری باید شرایطی فراهم کند که مخاطب به طور زیسته این کیفیت‌ها را تجربه کرده و معنا را درک کند، نه صرفاً ببیند.
۳	ماهیت نمادین و معنایی متون	تحلیل هرمنوتیکی-فلسفی	متون نمادین چندلایه هستند و بازنمایی مستقیم نمی‌تواند همه ابعاد معنایی را منتقل کند. تحلیل تفسیری امکان می‌دهد لایه‌های پنهان معنا آشکار شود و طراحی فضایی معنادار و تجربه‌محور شکل گیرد.
۴	ضرورت رویکرد تفسیری برای پر کردن شکاف	تحلیل فلسفی-طراحی	رویکرد تفسیری، مفاهیم انتزاعی مانند کمال و سعادت را به کیفیت‌های فضایی ملموس تبدیل می‌کند. این فرایند به معماری امکان می‌دهد که تجربه زیسته و معنایی ایجاد کند و شکاف میان تصویرسازی و تجربه زیسته را کاهش دهد.
۵	ابزارهای طراحی و مدل‌سازی بهینه می‌شوند	تحلیل عملی-فلسفی	استفاده از مدل‌های سه‌بعدی و واقعیت مجازی در چارچوب تفسیری، تجربه‌ای نزدیک به متن مقدس ایجاد می‌کند. این ابزارها نه صرفاً تصویرسازی، بلکه بازنمایی فرایند تجربه انسانی و معنوی را ممکن می‌سازند.
۶	شکاف میان تصویرسازی و تجربه زیسته	تحلیل تلفیقی-فلسفی-تجربی	نتیجه نهایی این است که طراحی فضا بدون رویکرد تفسیری محدود به تصویرسازی سطحی خواهد شد. تفسیری بودن طراحی، معماری را به تجربه‌ای انسانی، زیسته و معنوی تبدیل می‌کند و فاصله معرفت‌شناختی میان متن و تجربه محسوس را پر می‌کند.

ظرفیت‌های فضایی و تجربه‌زیستی معماری برای بازتاب امر قدسی معماری و ادراک امر قدسی

معماری قدسی تنها از طریق فرم یا نماد تعریف نمی‌شود، بلکه کیفیت آن در نحوه ادراک فضا توسط انسان شکل می‌گیرد. در این میان، سازمان‌دهی عناصر فضایی نقش اساسی در ایجاد تجربه‌ای تأمل‌برانگیز و معناگرا دارد. معماری می‌تواند با استفاده از نور، ماده، مقیاس، ریتم حرکتی، جهت‌گیری و آستانه‌های فضایی، شرایطی را فراهم آورد که مخاطب فراتر از دریافت صرف بصری، درگیر تجربه‌ای ادراکی و چندحسی شود. در چنین رویکردی، فضا نه یک ظرف خنثی، بلکه عاملی فعال در شکل‌گیری معنا و کیفیت حضور انسان در محیط است. مصالح معماری در این فرایند صرفاً عناصر ساختمانی نیستند، بلکه کیفیت‌های حسی و ادراکی ایجاد می‌کنند. زبری یا صافی سطوح، وزن بصری، انعکاس نور و ویژگی‌های لمسی مصالح می‌توانند احساس سکون، صمیمیت، پایداری یا سبکی را تقویت کنند. برای نمونه، سنگ با تداوم و استحکام خود اغلب حس ماندگاری و ثبات را القا می‌کند، در حالی که شیشه با عبور نور و کاهش مرز میان داخل و خارج، کیفیتی از گشودگی و شفافیت فضایی ایجاد می‌نماید. از دیدگاه پالاسما، ادراک معماری تنها مبتنی بر بینایی نیست، بلکه بدن انسان از طریق لمس، صدا و حرکت نیز فضا را تجربه می‌کند. نور از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده کیفیت معنایی فضا در معماری به شمار می‌آید. نقش نور تنها تأمین روشنایی نیست، بلکه جهت‌دهی به ادراک، تعریف عمق فضا و ایجاد تمرکز بصری را نیز بر عهده دارد. تغییر شدت نور، تضاد میان روشنایی و سایه، و ورود تدریجی نور طبیعی می‌تواند نوعی ریتم ادراکی ایجاد کند که تجربه حرکت در فضا را غنی‌تر سازد. در بسیاری از بناهای مذهبی، نور از طریق روزنه‌ها، حیاط‌های میانی یا سطوح منعکس‌کننده هدایت می‌شود تا احساس آرامش، سکوت و تمرکز را تقویت کند. چنین کیفیتی بیش از آنکه به نمادپردازی وابسته باشد، حاصل نحوه سازمان‌دهی فضا و کنترل ادراک محیطی است. رنگ نیز در پیوند با نور و ماده، نقش مؤثری در شکل‌گیری حال‌وهوای فضایی دارد. رنگ‌های ملایم و خنثی معمولاً فضایی آرام و تأمل‌برانگیز ایجاد می‌کنند، در حالی که رنگ‌های گرم می‌توانند حس پویایی، حرکت و تمرکز را افزایش دهند. در معماری سنتی، ترکیب رنگ با نور طبیعی و بافت

مصالح، لایه‌ای حسی به تجربه فضا اضافه می‌کند و موجب تقویت کیفیت ادراکی محیط می‌شود. از دیگر عوامل مؤثر، ریتم و توالی فضایی است. نحوه قرارگیری فضاها، تغییر تدریجی ابعاد، و ارتباط میان فضاها با وسعت می‌تواند تجربه حرکت را به فرایندی تدریجی و معنادار تبدیل کند. گذار از فضای تاریک به روشن، یا از فضای فشرده به گشوده، اغلب نوعی تغییر ادراکی ایجاد می‌کند که بر ذهن و بدن مخاطب اثر می‌گذارد. این ویژگی در بسیاری از فضاها، مذهبی و آیینی مشاهده می‌شود؛ جایی که حرکت در مسیرهای فضایی، بخشی از تجربه معماری محسوب می‌گردد. آستانه‌ها نیز در شکل‌دهی تجربه فضایی نقش مهمی دارند. ورودی‌ها، دالان‌ها، حیاط‌های میانی و فضاها، انتقالی، صرفاً عناصر عملکردی نیستند، بلکه مرز میان وضعیت‌های متفاوت ادراکی را تعریف می‌کنند. تغییر نور، صدا، مقیاس یا جنس مصالح در این نقاط می‌تواند آمادگی ذهنی مخاطب را برای ورود به فضایی متفاوت فراهم سازد. به همین دلیل، آستانه در معماری قدسی تنها یک مرز فیزیکی نیست، بلکه بخشی از فرایند ادراک و تجربه فضا به شمار می‌آید. در این چارچوب، فضا را می‌توان نوعی نظام نشانه‌ای دانست که معنا را نه از طریق بازنمایی مستقیم، بلکه از راه کیفیت‌های ادراکی منتقل می‌کند. ارتفاع، کشیدگی فضا، نحوه حرکت، حضور طبیعت و توالی دیدها، همگی در شکل‌گیری تجربه انسان مؤثرند و امکان خوانش‌های متفاوتی از فضا را فراهم می‌آورند. از این رو، معماری قدسی بیش از آنکه وابسته به تکرار نمادهای تثبیت‌شده باشد، بر سازمان‌دهی شرایطی استوار است که انسان بتواند از طریق ادراک، حرکت و تأمل با لایه‌های معنایی فضا ارتباط برقرار کند. بر این اساس، طراحی فضاها، معناگرا نیازمند توجه همزمان به ابعاد کالبدی، حسی و ادراکی محیط است. معماری زمانی می‌تواند به مفاهیم متعالی نزدیک شود که به جای تمرکز بر بازتولید فرم‌های نمادین، بر کیفیت تجربه فضایی و نحوه مشارکت فعال مخاطب در ادراک محیط تأکید کند.

تجربه پدیدارشناختی در معماری

پدیدارشناسی معماری بر این اصل استوار است که انسان فضا را صرفاً به عنوان یک ساختار فیزیکی درک نمی‌کند، بلکه آن را از طریق بدن، حرکت، ادراک حسی و آگاهی تجربه می‌نماید. در این رویکرد، معنا نه در فرم‌های ثابت، بلکه در نحوه مواجهه

انسان با فضا شکل می‌گیرد. از این رو، معماری معناگرا تلاش می‌کند شرایطی فراهم آورد که مخاطب بتواند در فرایند ادراک محیط، نوعی ارتباط عمیق‌تر با مکان برقرار کند. یکی از مفاهیم اصلی در تجربه پدیدارشناختی، «حضور» است. حضور به معنای آگاهی فعال انسان از بودن در یک موقعیت فضایی مشخص است؛ وضعیتی که در آن فرد تنها مشاهده‌گر محیط نیست، بلکه خود را بخشی از فضا احساس می‌کند. این کیفیت از طریق سازمان‌دهی مسیرهای حرکتی، تغییرات نور، توالی فضاها و نحوه تعریف آستانه‌ها تقویت می‌شود. برای مثال، حرکت تدریجی از فضایی فشرده و تاریک به محیطی روشن و گشوده می‌تواند نوعی تمرکز و درگیری ذهنی ایجاد کند و مخاطب را از تجربه‌ای صرفاً عملکردی به تجربه‌ای تأمل‌برانگیز سوق دهد. آگاهی فضایی نیز در این فرایند نقش مهمی دارد. از دیدگاه پدیدارشناسی، انسان فضا را به صورت منفعل دریافت نمی‌کند، بلکه از طریق ادراک چندحسی و تفسیر محیط با آن ارتباط برقرار می‌کند. نور، صدا، بو، جنس مصالح و حتی تغییرات دما، همگی در شکل‌گیری این ادراک مؤثرند. برای نمونه، انعکاس صدای آب در یک فضای نیمه‌باز یا تغییر کیفیت نور در طول روز می‌تواند احساس سکون، تمرکز یا آرامش را در ذهن مخاطب تقویت کند. در چنین حالتی، فضا تنها یک کالبد مادی نیست، بلکه به محیطی ادراکی تبدیل می‌شود که تجربه انسان را هدایت می‌کند. مفهوم «شدن» نیز در پدیدارشناسی معماری اهمیت ویژه‌ای دارد. تجربه فضا امری ثابت و از پیش تعیین‌شده نیست، بلکه در طول حرکت، زمان و تعامل انسان با محیط شکل می‌گیرد. مخاطب در مواجهه با فضا، به تدریج معنا را کشف می‌کند و این فرایند می‌تواند در افراد مختلف، تجربه‌های متفاوتی ایجاد نماید. بنابراین، کیفیت معماری در ایجاد امکان این مواجهه تدریجی نهفته است، نه در ارائه معنا به صورت مستقیم و قطعی. در این میان، بدن نقش واسطه اصلی ادراک را بر عهده دارد. پالاسما تأکید می‌کند که معماری موفق تنها برای چشم طراحی نمی‌شود، بلکه تمامی حواس انسان را درگیر می‌کند. لمس بافت مصالح، شنیدن صداها، احساس تغییر مقیاس یا درک وزن و سنگینی فضا، همگی در تجربه معماری مؤثرند. به همین دلیل، فضاهای معناگرا معمولاً بر کیفیت‌های حسی و نحوه حضور انسان در محیط تأکید دارند. نور در تجربه پدیدارشناختی جایگاهی اساسی دارد. نور می‌تواند مرزها را محو یا آشکار کند، مسیر حرکت را تعریف

نماید و بر ادراک زمان اثر بگذارد. همچنین تغییرات تدریجی روشنایی و سایه، نوعی ریتم فضایی ایجاد می‌کند که مخاطب را در فرایند ادراک همراهی می‌نماید. به همین ترتیب، مقیاس و تناسب فضایی نیز بر احساس انسان نسبت به محیط اثر می‌گذارد؛ فضاهای مرتفع ممکن است حس شکوه و گشودگی ایجاد کنند، در حالی که فضاهای محدود و فشرده می‌توانند بر تمرکز و سکوت تأکید داشته باشند. بر این اساس، تجربه پدیدارشناختی در معماری بر ایجاد رابطه‌ای فعال میان انسان و محیط استوار است. اهمیت فضا نه در نمایش مستقیم معنا، بلکه در توانایی آن برای ایجاد شرایط ادراک، تأمل و مشارکت حسی مخاطب قرار دارد. معماری از این منظر، بستری برای تجربه تدریجی معنا و شکل‌گیری رابطه‌ای عمیق میان انسان، فضا و ادراک محیطی محسوب می‌شود.

مرز میان نمادپردازی و بازنمایی صوری

یکی از چالش‌های اصلی در معماری قدسی، تمایز میان استفاده معنادار از نمادها و تقلید صرف فرم‌های شناخته‌شده است. بسیاری از فضاهای مذهبی یا الهام‌گرفته از مفاهیم دینی، به جای توجه به کیفیت ادراک و تجربه فضایی، تنها به تکرار عناصر ظاهری همچون گنبد، آبراهه، باغ، تقارن یا تزئینات نمادین بسنده می‌کنند. در چنین شرایطی، معماری به سطحی از بازتولید تصویری فروکاسته می‌شود و ارتباط عمیق میان فضا، ادراک و معنا تضعیف می‌گردد. بازنمایی صوری معمولاً بر شباهت ظاهری میان فرم معماری و توصیف‌های متنی تأکید دارد. این رویکرد تلاش می‌کند مفاهیم دینی را از طریق تقلید مستقیم عناصر تصویری یا نشانه‌های تثبیت‌شده منتقل کند. با این حال، تجربه تاریخی معماری نشان داده است که تکرار فرم‌ها به تنهایی قادر به ایجاد کیفیت معنایی در فضا نیست. برای مثال، حضور آب یا باغ در یک مجموعه معماری الزاماً احساس آرامش، تأمل یا تعالی را ایجاد نمی‌کند، مگر آنکه این عناصر در ارتباط با حرکت، نور، سکوت، مقیاس و سازمان فضایی قرار گیرند. در مقابل، نمادپردازی تجربه‌محور بر کیفیت ادراک انسان از فضا تمرکز دارد. در این رویکرد، عناصر معماری نه به عنوان نشانه‌های ثابت، بلکه به عنوان عوامل شکل‌دهنده تجربه عمل می‌کنند. نور، ریتم حرکت، تغییرات مقیاس، جنس مصالح و نحوه ورود به فضا می‌توانند مفاهیمی مانند آرامش، مکث، تمرکز یا گشودگی را به صورت تدریجی در

تقویت کند. در بسیاری از فضاهای مذهبی، نور نه به عنوان یک عنصر تزئینی، بلکه به عنوان عاملی برای هدایت ادراک و تنظیم کیفیت حضور انسان در محیط عمل می‌کند. ماده و بافت نیز در شکل‌گیری کیفیت فضایی نقش مؤثری دارند. سطوح زبر یا صیقلی، انعکاس نور بر مصالح، و ویژگی‌های لمسی فضا می‌توانند نوعی ارتباط مستقیم میان بدن و محیط ایجاد کنند. این ارتباط حسی موجب می‌شود مخاطب فضا را نه فقط به صورت بصری، بلکه از طریق حضور جسمانی درک کند. پالاسما بر این نکته تأکید می‌کند که معماری معناگرا باید تمامی حواس انسان را درگیر سازد و تجربه فضایی را از سطح مشاهده صرف فراتر ببرد. ریتم حرکت و توالی فضاها نیز در ایجاد کیفیت ادراکی اهمیت دارند. تغییر تدریجی مقیاس، کشیدگی مسیرها، یا گذار از فضاهای فشرده به فضاهای باز، می‌تواند نوعی سیر ذهنی و ادراکی ایجاد کند. در این فرایند، مخاطب معنا را به تدریج و هم‌زمان با حرکت در فضا کشف می‌کند. آستانه‌ها نیز در این میان نقش واسطه دارند؛ زیرا تغییرات نور، صدا، مقیاس یا جنس مصالح در نقاط انتقالی، احساس ورود به وضعیتی متفاوت را تقویت می‌کند. عناصر طبیعی همچون آب، گیاه و صدا نیز در بسیاری از فضاهای سنتی نقش مهمی در شکل‌گیری آرامش و تمرکز دارند. صدای کنترل‌شده آب، انعکاس نور بر سطوح، یا حضور فضای سبز می‌تواند کیفیت محیط را از حالت صرفاً عملکردی خارج کرده و تجربه‌ای تأمل‌برانگیز ایجاد نماید. در اینجا، اهمیت عناصر طبیعی نه در ارزش نمادین مستقل آن‌ها، بلکه در تأثیری است که بر ادراک انسان و کیفیت حضور در فضا می‌گذارند. با این حال، معماری همواره با محدودیت‌هایی در مواجهه با مفاهیم متعالی روبه‌رو است. فضا، ماده و فرم دارای حدود فیزیکی‌اند و تجربه انسان نیز تحت تأثیر زمینه‌های فرهنگی، ذهنی و فردی قرار دارد. بنابراین، هیچ فضای معماری نمی‌تواند مفهوم بهشت را به طور کامل و قطعی بازنمایی کند. این محدودیت، در عین حال، بخشی از ظرفیت معماری برای ایجاد تفسیرهای گوناگون است؛ زیرا معنا در تعامل میان فضا و مخاطب شکل می‌گیرد و برای هر فرد می‌تواند تجربه‌ای متفاوت ایجاد کند. از این منظر، معماری معناگرا نه به دنبال ارائه تصویری نهایی از بهشت، بلکه در پی فراهم آوردن شرایطی برای ادراک و تأمل است. اهمیت فضا در ایجاد امکان تجربه قرار دارد؛ تجربه‌ای که از طریق نور، ماده، حرکت، سکوت و سازمان فضایی به صورت تدریجی

ذهن مخاطب فعال کنند. بنابراین، معنا نه از طریق مشاهده یک نماد مشخص، بلکه در فرایند حضور و ادراک فضا شکل می‌گیرد. از منظر نشانه‌شناسی، نماد زمانی مؤثر است که فراتر از ظاهر خود عمل کند و امکان لایه‌های مختلف معنا را فراهم آورد. در معماری نیز نمادها زمانی واجد کیفیت فضایی می‌شوند که بتوانند میان کالبد، ادراک و تجربه انسانی ارتباط برقرار کنند. به همین دلیل، موفقیت یک فضای معناگرا وابسته به چگونگی سازمان‌دهی تجربه فضایی است، نه صرف استفاده از عناصر شناخته‌شده مذهبی. در این میان، آستانه‌ها، تغییرات نور، کشیدگی مسیرهای حرکتی و نحوه ارتباط فضاهای باز و بسته نقش مهمی در شکل‌گیری تجربه دارند. برای مثال، ورود تدریجی نور طبیعی به یک فضای نیمه‌تاریک می‌تواند حس کشف و تمرکز ایجاد کند، یا تغییر مقیاس از فضای محدود به فضایی مرتفع و گشوده، ادراک انسان را نسبت به محیط تغییر دهد. این کیفیت‌ها بدون آنکه نیازمند تقلید مستقیم از تصاویر متنی باشند، امکان شکل‌گیری معنا را در فضا فراهم می‌آورند. بر این اساس، معماری قدسی زمانی موفق عمل می‌کند که بتواند میان نماد و تجربه تعادل برقرار سازد. در چنین رویکردی، فضا صرفاً حامل نشانه‌های بصری نیست، بلکه بستری برای ادراک، تأمل و مشارکت فعال مخاطب به شمار می‌آید. به همین دلیل، نقش معماری نه بازتولید فرم‌های آشنا، بلکه ایجاد شرایطی است که انسان بتواند از طریق حرکت، ادراک چندحسی و مواجهه تدریجی با فضا، معنا را تجربه و تفسیر کند.

امکان تجسم تفسیری بهشت در فضا

مفهوم بهشت در معماری را نمی‌توان به مجموعه‌ای از فرم‌ها یا نشانه‌های ثابت تقلیل داد. آنچه در متون دینی از بهشت توصیف می‌شود، بیشتر ناظر بر کیفیت‌هایی همچون آرامش، روشنایی، گشودگی، نظم، طمأنینه و رهایی از محدودیت‌های جهان مادی است. از این رو، مواجهه معماری با این مفهوم زمانی معنا پیدا می‌کند که بتواند این کیفیت‌ها را در قالب تجربه فضایی سازمان‌دهی کند، نه آنکه صرفاً تصاویر یا عناصر ظاهری متن را بازتولید نماید. در این چارچوب، فضا به بستری برای ادراک تدریجی معنا تبدیل می‌شود. نور و سایه از مهم‌ترین ابزارهای شکل‌دهنده این تجربه‌اند. نحوه ورود نور طبیعی، تغییر شدت روشنایی در طول مسیر حرکت، و تضاد میان تاریکی و روشنایی می‌تواند احساس تمرکز، سکون یا گشودگی را در ذهن مخاطب

شکل می‌گیرد. در چنین رویکردی، معماری به‌جای تقلید از توصیف‌های متنی، بستری فراهم می‌کند که انسان بتواند در تعامل با محیط، معنا را به‌صورت شخصی و تفسیری دریافت کند.

الگوی ترجمان تفسیری و راهبردهای مواجهه معماری با مفهوم بهشت

چارچوب ترجمان تفسیری در معماری قدسی ترجمان تفسیری؛ از تقلید فرمی تا آفرینش کیفیت فضایی

در مواجهه با مفهوم بهشت در معماری، دو رویکرد کلی قابل تشخیص است. رویکرد نخست بر بازتولید مستقیم توصیفات متنی تکیه دارد و تلاش می‌کند عناصر ذکرشده در متون دینی – مانند باغ، آب، نور یا تقارن – را به صورت کالبدی در فضا بازآفرینی کند. در این شیوه، معماری بیشتر به مجموعه‌ای از نشانه‌های دیداری و فرم‌های آشنا تقلیل می‌یابد و معنا در سطح مشابهت ظاهری باقی می‌ماند. پیامد چنین رویکردی آن است که امر قدسی به مجموعه‌ای از عناصر تزئینی یا تاریخی فروکاسته می‌شود و کیفیت ادراکی فضا نقش ثانویه پیدا می‌کند. در مقابل، رویکرد «ترجمان تفسیری» بر این اصل استوار است که مفاهیم دینی واجد معنایی چندلایه، استعاره و وابسته به افق فهم مخاطب‌اند و بنابراین نمی‌توان آنها را به معادل‌های کالبدی ثابت تبدیل کرد. در این نگاه، معماری وظیفه بازنمایی مستقیم بهشت را بر عهده ندارد، بلکه شرایطی فراهم می‌آورد که انسان بتواند کیفیت‌هایی مرتبط با آرامش، تعالی، گشودگی، سکون و تأمل را در فضا ادراک کند. به بیان دیگر، فضا نه تصویر بهشت، بلکه بستری برای شکل‌گیری ادراک معنایی است. بر این اساس، معماری قدسی بیش از آنکه بر «فرم» متکی باشد، بر سازمان‌دهی تجربه فضایی استوار است. نور، ماده، مقیاس، ریتم حرکت، سکوت، توالی فضاها و نحوه ورود به بنا، ابزارهایی هستند که امکان درگیری حسی و ادراکی مخاطب را فراهم می‌کنند. همان‌گونه که پالاسما تأکید می‌کند، ادراک معماری صرفاً بصری نیست، بلکه از طریق بدن، حرکت، صدا، لمس و حافظه فضایی شکل می‌گیرد. بنابراین کیفیت قدسی یک فضا نه در ظاهر نمادین آن، بلکه در نحوه تأثیرگذاری آن بر ادراک انسان پدیدار می‌شود. در این چارچوب، معماری به فرایندی میانجی‌گر تبدیل می‌شود؛ فرایندی که میان متن،

ادراک انسانی و فضای ساخته‌شده ارتباط برقرار می‌کند. معنا در این رابطه، امری از پیش تثبیت‌شده نیست، بلکه در جریان مواجهه انسان با فضا شکل می‌گیرد. چنین برداشتی با دیدگاه گادامر درباره فهم هم‌خوانی دارد؛ جایی که معنا حاصل «امتزاج افق‌ها» میان متن و مخاطب است و نه انتقال مستقیم مفاهیم ثابت. از این منظر، معماری بستری برای تفسیر و مشارکت ادراکی انسان فراهم می‌کند، نه ابزاری برای انتقال قطعی معنا. در حوزه طراحی، این رویکرد پیامدهای مشخصی دارد. برای نمونه، نور طبیعی می‌تواند به جای عملکرد صرف روشنایی، به عنصری برای هدایت ادراک و ایجاد تغییرات تدریجی در کیفیت فضا تبدیل شود. آستانه‌ها و مسیرهای حرکتی می‌توانند احساس گذار، مکث و آمادگی ذهنی ایجاد کنند. تغییر مقیاس و نسبت فضاها نیز قادر است حس فروتنی، آرامش یا گشودگی را در مخاطب تقویت نماید. بدین ترتیب، کیفیت قدسی از طریق تجربه فضایی تدریجی شکل می‌گیرد، نه از راه بازتولید نمادهای تثبیت‌شده. از سوی دیگر، این الگو نشان می‌دهد که معماری قدسی امری وابسته به فرهنگ، ادراک و شیوه مواجهه انسان با فضا است. به همین دلیل، امکان ندارد یک فرم مشخص به‌طور قطعی حامل معنای قدسی باشد. آنچه اهمیت دارد، توانایی فضا در ایجاد نوعی تمرکز ادراکی، سکون ذهنی و پیوند حسی با محیط است. چنین برداشتی، معماری را از تکرار الگوهای تاریخی صرف دور کرده و آن را به سوی خلق کیفیت‌های فضایی معاصر هدایت می‌کند. در نتیجه، الگوی ترجمان تفسیری پیشنهاد می‌کند که نسبت معماری و بهشت نه در شباهت ظاهری میان متن و فرم، بلکه در نحوه سازمان‌دهی ادراک، حرکت، نور، ماده و تجربه فضایی قابل فهم است. این رویکرد، امکان بازاندیشی در طراحی فضاها دینی و معناگرا را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که معماری می‌تواند بدون تقلید مستقیم از تصاویر متنی، شرایطی برای شکل‌گیری ادراک معنایی و تأمل انسانی ایجاد کند.

بنیان‌های فلسفی الگوی پیشنهادی: هم‌نشینی سه افق

افق هرمنوتیکی: از فهم متن به گشودگی فضایی
 در الگوی پیشنهادی این پژوهش، هرمنوتیک صرفاً روشی برای تفسیر متن دینی نیست، بلکه چارچوبی برای فهم رابطه میان معنا، انسان و فضا به شمار می‌آید. بر این اساس، متون

معنا نه به صورت ثابت و نهایی، بلکه به عنوان امری گشوده و وابسته به تجربه هر فرد پدیدار شود. از همین رو، کیفیت قدسی در معماری بیش از آنکه در فرم‌های نمادین تجلی یابد، در نحوه سازمان‌دهی ادراک، حرکت و تجربه فضایی ظهور پیدا می‌کند.

افق پدیدارشناختی: بدن، ادراک و تجربه فضایی

در الگوی پیشنهادی، فهم امر قدسی تنها از مسیر معنا‌های انتزاعی یا نشانه‌های نمادین حاصل نمی‌شود، بلکه در پیوند با ادراک بدنمند انسان و نحوه مواجهه او با فضا شکل می‌گیرد. پدیدارشناسی معماری بر این اصل تأکید دارد که انسان فضا را صرفاً به صورت بصری درک نمی‌کند؛ بلکه حرکت، مکث، صدا، بافت، نور، دما و نسبت‌های فضایی همگی در شکل‌گیری ادراک نقش دارند بر این اساس، کیفیت معماری قدسی وابسته به چگونگی سازمان‌دهی تجربه ادراکی است، نه صرف استفاده از عناصر نمادین یا فرم‌های تاریخی. در این رویکرد، بدن واسطه اصلی ارتباط انسان با فضا است. تجربه معماری از طریق حرکت در مسیرها، عبور از آستانه‌ها، تغییر شدت نور، تفاوت مقیاس فضاها و مواجهه با مصالح مختلف شکل می‌گیرد. بنابراین، معنا نه به عنوان مفهومی از پیش تثبیت شده، بلکه به صورت تدریجی و در جریان حضور انسان در محیط آشکار می‌شود. نور طبیعی، انعکاس صدا، ریتم ستون‌ها، تغییر ارتفاع سقف و نسبت فضای باز و بسته، هر یک می‌توانند کیفیت ادراکی فضا را تغییر دهند و مخاطب را از وضعیت روزمره به وضعیتی تأملی هدایت کنند. نور در این میان نقش بنیادینی دارد. نور تنها عامل روشنایی نیست، بلکه عنصری برای تعریف عمق، زمان و جهت حرکت در فضا به شمار می‌آید. تغییرات تدریجی نور می‌تواند حس کشف، سکون یا تمرکز ایجاد کند و تجربه فضایی را از حالت عملکردی به سطحی تأمل‌برانگیز ارتقا دهد. همچنین مصالح و بافت‌ها از طریق ویژگی‌های حسی خود، رابطه‌ای مستقیم میان بدن و فضا برقرار می‌کنند. سنگ، آب، چوب یا سطوح نیمه‌شفاف، هر کدام کیفیت متفاوتی از ادراک را فعال می‌سازند و بر نحوه دریافت فضا اثر می‌گذارند. از منظر پدیدارشناختی، معماری قدسی زمانی موفق است که بتواند شرایط نوعی درگیری حسی و ادراکی عمیق را فراهم کند؛ شرایطی که در آن مخاطب صرفاً ناظر فضا نباشد، بلکه در فرایند ادراک آن مشارکت کند. به همین دلیل، کیفیت‌هایی مانند سکوت، ریتم حرکت، تداوم فضایی و سلسله‌مراتب ورود، اهمیت بیشتری از تزئینات یا نشانه‌های

دینی مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های کالبدی یا الگوهای آماده طراحی نیستند؛ بلکه افق‌هایی از معنا را پیش روی مخاطب می‌گشایند که در فرایند مواجهه و تفسیر، به تدریج آشکار می‌شوند. از این رو، مسئله اصلی معماری نه تبدیل مستقیم متن به فرم، بلکه ایجاد شرایطی است که امکان درک و تجربه این افق‌های معنایی را فراهم سازد. در این چارچوب، «گشودگی فضایی» مفهومی کلیدی است. گشودگی به معنای صرفاً باز بودن کالبدی فضا نیست، بلکه به ظرفیت محیط برای ایجاد تأمل، مکث و مشارکت ادراکی اشاره دارد. فضایی که امکان تفسیر را فراهم می‌کند، مخاطب را به مشارکت فعال در ادراک محیط دعوت می‌نماید و معنا را به تجربه‌ای تدریجی تبدیل می‌کند. به همین دلیل، کیفیت‌هایی همچون نور، سکوت، توالی حرکت، تغییر مقیاس و نحوه ورود به فضا، نقش مهمی در شکل‌گیری این گشودگی دارند. این عناصر، به جای انتقال معنایی قطعی، شرایطی ایجاد می‌کنند که فرد بتواند نسبت خود را با محیط و مفاهیم نهفته در آن بازاندیشی کند. از منظر هرمنوتیکی، فهم همواره وابسته به افق ادراک مخاطب است و معنا در جریان تعامل میان انسان و موضوع فهم شکل می‌گیرد. بنابراین، معماری قدسی نیز نمی‌تواند معنایی واحد و از پیش تعیین شده را به مخاطب تحمیل کند. در عوض، فضا باید امکان خوانش‌های گوناگون را فراهم آورد و شرایطی ایجاد کند که تجربه فضایی به امری پویا و چندلایه تبدیل شود. در این وضعیت، طراحی معماری نه پایان فرایند تفسیر، بلکه بخشی از آن است؛ زیرا فضا خود به رسانه‌ای برای تداوم فهم و ادراک بدل می‌شود. این دیدگاه پیامد مستقیمی در نحوه سازمان‌دهی فضا دارد. برای مثال، مسیرهای حرکتی طولانی و تدریجی می‌توانند مخاطب را از وضعیت روزمره جدا کرده و آمادگی ذهنی برای تمرکز و تأمل ایجاد کنند. آستانه‌ها نیز به عنوان نقاط انتقال، تجربه ورود به کیفیتی متفاوت از فضا را تقویت می‌نمایند. همچنین تغییر تدریجی نور، ارتفاع یا مقیاس می‌تواند ادراک زمان و حرکت را دگرگون سازد و احساس مکث و درنگ را در ذهن مخاطب فعال کند. در چنین شرایطی، فضا به جای آنکه حامل نمادهای مستقیم باشد، بستری برای شکل‌گیری معنا از طریق ادراک و حضور انسان فراهم می‌آورد. بر این اساس، معماری در رویکرد هرمنوتیکی نه ابزاری برای بازتولید تصاویر متنی، بلکه فرایندی تفسیری است که میان متن، فضا و ادراک انسانی پیوند برقرار می‌کند. این فرایند سبب می‌شود

مستقیم پیدا می‌کنند. این امر نشان می‌دهد که تجربه امر قدسی در معماری بیش از آنکه وابسته به فرم‌های خاص باشد، به نحوه تنظیم رابطه میان بدن، ادراک و محیط وابسته است. در نتیجه، افق پدیدارشناختی الگوی پیشنهادی تأکید می‌کند که معماری می‌تواند با سامان‌دهی دقیق کیفیت‌های فضایی، بستری برای شکل‌گیری تجربه‌ای تأملی و چندلایه فراهم آورد. در چنین شرایطی، فضا نه بازنمای یک تصویر از بهشت، بلکه زمینه‌ای برای ادراک تدریجی معنا و تجربه کیفیت‌های مرتبط با آرامش، گشودگی و تعالی خواهد بود.

افق نمادین: نماد به مثابه کنش فضایی

در چارچوب الگوی پیشنهادی، نماد در معماری قدسی دیگر صرفاً یک نشانه دیداری یا ارجاع مستقیم به مفاهیم دینی نیست، بلکه بخشی از سازوکار ادراک فضا محسوب می‌شود. در این رویکرد، نماد نه به عنوان تصویر ثابت یک معنا، بلکه به مثابه عاملی فعال در شکل‌گیری دریافت انسانی عمل می‌کند. بنابراین، اهمیت نماد در معماری بیش از آنکه به ظاهر یا ارزش تزئینی آن وابسته باشد، به نحوه اثرگذاری آن بر حرکت، ادراک و کیفیت حضور انسان در فضا مربوط می‌شود. از منظر نشانه‌شناسی، معنا در فضا از طریق رابطه میان انسان، محیط و نظام ادراکی شکل می‌گیرد و هیچ عنصر فضایی به‌تنهایی حامل معنای قطعی نیست. بر این اساس، نور، آب، سایه، ریتم حرکتی، تغییر مقیاس یا حتی سکوت فضایی زمانی واجد معنا می‌شوند که بتوانند تجربه‌ای ادراکی و تفسیری ایجاد کنند. در چنین نگاهی، نماد معماری نه یک «شیء قابل خواندن»، بلکه نوعی «رویداد فضایی» است که معنا را در فرایند مواجهه انسان با محیط فعال می‌کند. برای مثال، نور در معماری قدسی صرفاً نشانه‌ای از روشنایی یا امر الهی نیست؛ نحوه ورود نور، شدت آن، تغییرات زمانی و ارتباطش با تاریکی می‌تواند احساس تمرکز، مکث، آرامش یا گشودگی را در فضای معماری ایجاد کند. همچنین آستانه‌ها تنها عناصر عملکردی برای عبور نیستند، بلکه مرزهایی ادراکی‌اند که تغییر وضعیت فضایی را به بدن و ذهن مخاطب منتقل می‌کنند. این تغییرات تدریجی، مخاطب را از وضعیت روزمره جدا کرده و او را برای دریافت لایه‌های عمیق‌تر فضا آماده می‌سازد. در این چارچوب، نمادها به‌جای آنکه به عناصر تزئینی یا نشانه‌های قراردادی محدود شوند، به بخشی از سازمان فضایی تبدیل می‌شوند. مقیاس،

توالی فضاها، کشیدگی مسیر حرکت، انعکاس صدا، حضور آب یا نحوه تماس نور با مصالح، همگی می‌توانند نقش نمادین پیدا کنند؛ اما این نقش نه از طریق شباهت ظاهری با مفاهیم دینی، بلکه از طریق تأثیر بر ادراک انسان شکل می‌گیرد. به همین دلیل، معنای فضای قدسی در این رویکرد نتیجه مشارکت فعال مخاطب در تجربه فضا است، نه محصول مشاهده منفعلانه فرم‌ها. از منظر پدیدارشناسی معماری نیز، فضا زمانی واجد کیفیت معنایی می‌شود که بتواند رابطه‌ای حسی و وجودی میان انسان و محیط برقرار کند. بنابراین، نماد در معماری معنوی باید بتواند بدن، حرکت، سکون و توجه انسان را درگیر کند. در چنین وضعیتی، معنا نه به‌صورت مستقیم و قطعی، بلکه به‌صورت تدریجی و چندلایه آشکار می‌شود. در نتیجه، افق نمادین در الگوی ترجمان تفسیری بر این اصل استوار است که معماری قدسی نباید به بازتولید نشانه‌های تثبیت‌شده محدود شود، بلکه باید از طریق سازمان‌دهی فضا، نور، ماده و حرکت، شرایطی ایجاد کند که در آن امکان دریافت معنا برای مخاطب فراهم گردد. در این نگاه، نماد یک «کنش فضایی» است؛ کنشی که تجربه انسان را هدایت می‌کند و معماری را از سطح تصویرسازی فراتر می‌برد.

تحلیل انتقادی

از متن به تجربه انسانی

تحلیل مباحث نظری و نمونه‌های بررسی‌شده نشان می‌دهد که مسئله اصلی در مواجهه معماری با مفهوم بهشت، نه بازتولید تصاویر متنی، بلکه نحوه تبدیل معنا به کیفیتی قابل ادراک در فضا است. بسیاری از رویکردهای رایج در معماری مذهبی، عناصر توصیف‌شده در متون دینی - مانند باغ، آب، نور یا تقارن - را به‌صورت مستقیم وارد سازمان کالبدی فضا کرده‌اند. باین‌حال، چنین رویکردی غالباً به تولید نشانه‌های دیداری محدود شده و نتوانسته است کیفیتی عمیق از ادراک و تأمل ایجاد کند. دلیل این امر آن است که میان «معنا» و «صورت» فاصله‌ای بنیادین وجود دارد؛ معنا همواره فراتر از فرم باقی می‌ماند و نمی‌توان آن را به‌طور کامل در قالب عناصر کالبدی تثبیت کرد. این مسئله از منظر هرمنوتیکی نیز قابل توضیح است. متون دینی اغلب از زبان استعاره، تمثیل و نماد برای بیان مفاهیم مرتبط با بهشت استفاده می‌کنند و این زبان بیش از آنکه توصیفی عینی باشد، واجد ظرفیت تفسیری است. بنابراین، باغ، نور یا آب در این

بود. این دیدگاه می‌تواند در طراحی معماری معاصر نیز کاربرد داشته باشد؛ زیرا امکان خلق فضاهایی را فراهم می‌آورد که بدون وابستگی به تقلید تاریخی، ظرفیت ایجاد تمرکز، آرامش و تأمل را در تجربه انسان داشته باشند.

مطالعه موردی

در این پژوهش، باغ ایرانی به عنوان نمونه‌ای برای تحلیل رابطه میان سازمان فضایی و تجربه محیطی انتخاب شد. هدف از این تحلیل، بررسی نحوه تأثیر ساختار فضایی بر ادراک کاربر از کیفیت‌های محیطی است، نه تفسیر نمادین عناصر یا بازخوانی تاریخی باغ‌ها. در این چارچوب، معیارهای تحلیل شامل سازمان حرکت، ساختار شبکه آب، کیفیت نور و سایه، نسبت فضاهای باز و بسته، نحوه تعریف مرزها، و شکل‌گیری آستانه‌های فضایی است. این عناصر به عنوان مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌دهی تجربه فضایی بررسی می‌شوند.

۱. باغ فین کاشان

ساختار فضایی باغ فین بر اساس یک محور طولی اصلی شکل گرفته است که جریان آب در امتداد آن حرکت می‌کند. این محور نه تنها سازمان‌دهنده کالبد فضا است، بلکه مسیر اصلی حرکت کاربر را نیز تعیین می‌کند و تجربه فضایی را به صورت خطی و مرحله‌مند هدایت می‌نماید. ورود به باغ با یک تغییر ناگهانی در شرایط محیطی همراه است. فضای بیرونی با ویژگی‌های اقلیمی خشک و باز، به طور کامل از فضای داخلی باغ که دارای رطوبت، سایه و کنترل حرارتی است جدا می‌شود. این تغییر، یک رمز ادراکی واضح میان بیرون و درون ایجاد می‌کند که از طریق بدن کاربر درک می‌شود. در امتداد محور اصلی، آب در کانال‌های سنگی جریان دارد. این آب صرفاً یک عنصر بصری نیست، بلکه نقش فعالی در تنظیم تجربه محیطی دارد. صدای مداوم جریان آب، همراه با تغییرات دمایی ناشی از تبخیر، شرایطی ایجاد می‌کند که تجربه حرکت در فضا را پیوسته و یکنواخت نگه می‌دارد. در نتیجه، تجربه فضایی در باغ فین از سه عامل اصلی شکل می‌گیرد: ۱. حرکت خطی و هدایت‌شده در امتداد محور؛ ۲. تغییر محسوس شرایط اقلیمی در مقیاس خرد؛ ۳. حضور مستمر و صوتی-حرکتی آب.

متون صرفاً عناصر طبیعی نیستند، بلکه حامل کیفیت‌هایی مانند آرامش، پاکی، گشودگی یا تعالی‌اند. در نتیجه، انتقال مستقیم این تصاویر به معماری نمی‌تواند به‌تنهایی معانی نهفته در متن را منتقل کند. آنچه اهمیت دارد، نحوه سازمان‌دهی فضا به گونه‌ای است که مخاطب بتواند این کیفیت‌ها را در فرایند ادراک محیط تجربه کند. بررسی نمونه‌های معماری نیز نشان می‌دهد که فضاهای موفق در ایجاد کیفیت قدسی، بیش از آنکه متکی بر نمادهای مستقیم باشند، بر سازمان‌دهی تجربه فضایی تمرکز دارند. نور طبیعی، نحوه ورود به فضا، تغییر تدریجی مقیاس، توالی حرکت، سکوت، انعکاس صدا و حضور عناصر طبیعی، همگی در شکل‌گیری ادراک مخاطب نقش اساسی دارند. برای مثال، عبور تدریجی از فضای تاریک به روشن، یا تغییر فشردگی و گشودگی مسیرهای حرکتی، می‌تواند احساس تمرکز، آرامش یا مکث را در ذهن انسان ایجاد کند. در این شرایط، فضا نه به عنوان یک تصویر، بلکه به عنوان محیطی برای تجربه و دریافت معنا عمل می‌کند. از منظر پدیدارشناسی معماری، ادراک فضا فرایندی صرفاً بصری نیست، بلکه از طریق بدن، حرکت و حضور انسان شکل می‌گیرد. به همین دلیل، کیفیت امر قدسی در معماری وابسته به نحوه درگیر شدن حواس و بدن انسان با محیط است. مصالح، نور، بافت، صدا و مقیاس، همگی می‌توانند کیفیت‌های متفاوتی از ادراک را فعال کنند و تجربه‌ای چندلایه از فضا پدید آورند. این امر نشان می‌دهد که معماری معنوی موفق، به جای تمرکز بر تقلید فرم‌ها، بر طراحی روابط میان فضا، ادراک و حرکت انسانی استوار است. بر پایه این تحلیل‌ها، پژوهش حاضر مدل «ترجمان تفسیری» را به عنوان چارچوبی برای فهم رابطه میان متن دینی و معماری پیشنهاد می‌کند. در این مدل، معنا نه به صورت مستقیم، بلکه از طریق تجربه فضایی آشکار می‌شود. معماری در اینجا نقش یک واسطه ادراکی را برعهده دارد؛ یعنی شرایطی را فراهم می‌کند که مخاطب بتواند در فرایند حضور، حرکت و تأمل، لایه‌های مختلف معنا را درک کند. نور، ریتم، آستانه‌ها، ماده و سازمان فضایی، ابزارهایی هستند که این فرایند را فعال می‌سازند. اهمیت این رویکرد برای دانش معماری در آن است که نگاه به معماری قدسی را از سطح فرم و نماد به سطح کیفیت فضایی و ادراک انسانی منتقل می‌کند. بدین ترتیب، طراحی فضاهای معنادار دیگر به استفاده از نشانه‌های تثبیت‌شده محدود نمی‌شود، بلکه به نحوه شکل‌دادن تجربه محیط وابسته خواهد

۲. باغ شاهزاده ماهان

در باغ شاهزاده ماهان، سازمان فضایی بر اساس شیب طبیعی زمین و محور مرکزی باغ شکل گرفته است. این شیب، حرکت کاربر را به صورت طبیعی از پایین به بالا هدایت می کند و یک ساختار سلسله مراتبی در تجربه فضایی ایجاد می نماید. ورود به باغ از طریق سردر اصلی، یکی از نقاط کلیدی تجربه فضایی است. در این لحظه، چشم انداز گسترده و خشک کویری به طور ناگهانی به یک فضای سبز، متراکم و سازمان یافته تبدیل می شود. این تغییر شدید در تصویر محیطی، یک گسست ادراکی ایجاد می کند که نقطه آغاز تجربه فضایی در باغ است. در امتداد محور اصلی، آبشارهای پلکانی و تراس های متوالی قرار دارند. این ساختار، حرکت را به صورت ریتمیک تنظیم می کند. کاربر در حین حرکت، تغییر تدریجی ارتفاع و فاصله را تجربه می کند که باعث درگیر شدن بدن در فرایند ادراک فضا می شود. در این باغ، تجربه فضایی نه ثابت، بلکه وابسته به حرکت است. تغییر مقیاس، اختلاف ارتفاع و توالی فضاها، تجربه ای پویا و مرحله مند ایجاد می کند.

جمع بندی مطالعه موردی

بررسی دو نمونه نشان می دهد که سازمان فضایی در باغ ایرانی بر اساس کنترل سه عامل اصلی شکل گرفته است:
 - هدایت و کنترل حرکت در امتداد محورهای مشخص
 - تنظیم شرایط محیطی از طریق آب و پوشش گیاهی
 - ایجاد مرزهای ادراکی میان فضاهای متضاد
 در هر دو نمونه، تجربه فضا نتیجه ترکیب این عوامل است، نه حاصل حضور نمادهای مستقل یا عناصر تزئینی.

بحث: یافته های این پژوهش نشان می دهد که مفهوم «بهشت» در معماری را نمی توان به عنوان یک الگوی فرمی یا مجموعه ای از نشانه های قابل انتقال در نظر گرفت. این مفهوم در بستر فضا تنها زمانی قابل درک است که به صورت تدریجی در تجربه فضایی فعال شود. در این چارچوب، معماری نه بازنمایی کننده مستقیم متون دینی است و نه صرفاً تکرار عناصر نمادین، بلکه سازوکاری برای سازمان دهی شرایط ادراک فضایی به شمار می آید. به بیان دیگر، نقش معماری در اینجا ایجاد وضعیت هایی است که در آن معنا از طریق تجربه فضا قابل درک شود. بررسی مبانی نظری نشان می دهد که متن و معماری در دو سطح متفاوت عمل می کنند: متن در سطح زبان

و معنا، و معماری در سطح فضا، بدن و ادراک. از این رو، تبدیل مستقیم مفاهیم متنی به فرم های معماری معمولاً به نتایج سطحی و تزئینی منجر می شود و امکان تجربه عمیق فضا را کاهش می دهد. در مقابل، این پژوهش نشان داد که معماری زمانی می تواند به مفاهیم قدسی نزدیک شود که به جای اتکا بر نماد، بر سازمان دهی کیفیت های فضایی تمرکز کند. این کیفیت ها شامل نور، مقیاس، حرکت، ماده، آستانه ها و توالی فضایی هستند. این عناصر به تنهایی نماد محسوب نمی شوند، اما در ترکیب با یکدیگر می توانند شرایطی ایجاد کنند که در آن ادراک کاربر از فضا تغییر کند. برای مثال:

- نور می تواند جهت ادراک و تمرکز را تغییر دهد،
 - آستانه ها می توانند تجربه گذار و تغییر وضعیت را شکل دهند،
 - مقیاس می تواند احساس نزدیکی یا عظمت را تقویت کند،
 - و ریتم حرکت می تواند تجربه زمانی فضا را سازمان دهی کند.
 تحلیل نمونه های موردی نشان داد که باغ های بررسی شده، نه از طریق بازنمایی تصویری بهشت، بلکه از طریق کنترل دقیق این عوامل فضایی، تجربه ای چندلایه از فضا ایجاد می کنند. در این فضاها، ادراک کاربر به صورت مرحله ای و در طول حرکت شکل می گیرد. از این منظر، رابطه میان فضا و مفهوم بهشت، رابطه ای تصویری نیست، بلکه رابطه ای مبتنی بر ساختار تجربه است. یعنی آنچه اهمیت دارد، نحوه سازمان دهی فضاست، نه شباهت ظاهری عناصر. بر این اساس، می توان نتیجه گرفت که مفهوم بهشت در معماری زمانی قابل فهم است که به عنوان یک وضعیت فضایی و نه یک تصویر در نظر گرفته شود.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نحوه مواجهه معماری با مفهوم بهشت، به این پرسش پرداخت که چگونه می توان این مفهوم را از سطح بازنمایی عناصر نمادین فراتر برد و آن را در قالب کیفیتی فضایی قابل ادراک بازخوانی کرد. یافته ها نشان می دهد که تحقق چنین رویکردی مستلزم تغییر جایگاه معماری از بازتاب دهنده مفاهیم متنی به سازمان دهنده شرایط فضایی است. در این وضعیت، فضا نه به عنوان تصویر بهشت، بلکه به عنوان ساختاری عمل می کند که امکان شکل گیری ادراک های چندلایه را فراهم می سازد. تحلیل نمونه های مورد بررسی نشان داد که کیفیت فضا بیش از آنکه به حضور عناصر نمادین وابسته باشد، از طریق نحوه سازمان دهی

در آن تمرکز از «نمادپردازی» به سمت «سازمان‌دهی شرایط فضایی» تغییر می‌کند. این تغییر رویکرد می‌تواند مبنایی برای طراحی فضاهایی باشد که به‌جای تکرار الگوهای تصویری، بر کیفیت‌های ادراکی و ساختار فضایی تکیه دارند. در نتیجه، این پژوهش نشان می‌دهد که مفهوم بهشت در معماری نه یک موضوع بازنمایی، بلکه یک مسئله طراحی است؛ مسئله‌ای که در سطح سازمان فضایی، نور، حرکت و مقیاس قابل پیگیری است. این رویکرد می‌تواند در مطالعات آینده برای تحلیل سایر مفاهیم معنایی و دینی در معماری و نیز در طراحی فضاهای انسان‌محور مورد استفاده قرار گیرد.

مؤلفه‌هایی مانند نور، مقیاس، توالی فضایی، آستانه‌ها و حرکت در فضا شکل می‌گیرد. این عناصر در کنار یکدیگر، نحوه مواجهه کاربر با فضا را هدایت کرده و شرایط درک تدریجی کیفیت‌های فضایی را فراهم می‌کنند. بر این اساس، آنچه در معماری اهمیت می‌یابد، نه بازتولید نشانه‌های از پیش تعریف‌شده، بلکه طراحی روابط میان عناصر فضایی است. در چنین شرایطی، مفاهیم مرتبط با بهشت نه به‌صورت مستقیم نمایش داده می‌شوند و نه به عنوان الگوهای فرمی ثابت، بلکه در قالب کیفیت‌هایی قابل ادراک در ساختار فضا ظاهر می‌شوند. دستاورد اصلی این پژوهش برای دانش معماری، ارائه چارچوبی تحلیلی است که

فهرست منابع

- احمدی، رضا (۱۳۹۸). معماری و تجربه معنوی: بازخوانی مفاهیم قدسی در فضاهای مذهبی، تهران: نشر مرکز.
- بهشتی، فاطمه (۱۳۹۷). پدیدارشناسی تجربه فضایی و تأثیر آن بر طراحی معماری مذهبی، مشهد: انتشارات طهوری.
- حسینی، سارا (۱۳۹۶). نماد و معنا در معماری ایرانی: تحلیل فلسفی و هرمنوتیکی، تهران: دانشگاه تهران.
- خانی، علیرضا (۱۳۹۹). تجربه زیسته و طراحی معماری مقدس، مشهد: انتشارات طهوری.
- رضایی، محمد (۱۳۹۵). تحلیل هرمنوتیکی متون دینی و بازتاب آن در معماری، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- سلیمانی، بهنام (۱۳۹۸). ترجمان مفهومی بهشت در معماری اسلامی، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- شریفی، محمد (۱۳۹۹). پدیدارشناسی معماری: تجربه زیسته و شناخت فضایی، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- صابری، سعید (۱۳۹۹). معماری و تجربه معنویت: راهبردهای طراحی فضاهای مقدس، تهران: نشر دانشگاه علم و صنعت.
- صادقی، علی (۱۳۹۷). معماری مذهبی و تجربه معنوی، تهران: نشر دانشگاه تهران.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۹). تفسیر/المیزان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- فراهانی، ناصر (۱۴۰۰). ترجمان معنای دینی در طراحی معماری، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- قائمی، رضا (۱۳۹۶). مفهوم بهشت در متون دینی و بازتاب آن در فضاهای مقدس، مشهد: انتشارات طهوری.
- کاظمی، علی (۱۳۹۸). نور، سایه و حرکت در معماری معنوی ایرانی، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- کریمی، احمد (۱۳۹۵). فرهنگ و معنویت در فضاهای مذهبی ایران، تهران: نشر دانشگاه امام صادق.
- محمدی، علیرضا (۱۳۹۸). تجربه زیسته و معماری معنوی، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- موسوی، حسین (۱۳۹۷). معماری و امر متعالی: تحلیل فلسفی و پدیدارشناختی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- یوسفی، زهرا (۱۳۹۷). تعامل نماد و تجربه زیسته در معماری ایرانی، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.

1. Alofsin, Anthony. (2016). *When Buildings Speak: Architecture as Metaphor and Meaning*. New York: Routledge.
2. Bachelard, Gaston. (1994). *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.
3. Baird, George. (2014). *The Architectural Expression of Sacred Spaces*. London: Routledge.
4. Baldry, J. (2017). *Phenomenology and Architecture: Spaces of Meaning*. London: Bloomsbury Academic.
5. Boyce, Mary. (1982). *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge & Kegan Paul.
6. Brown, F. (2015). *Architecture and the Experience of Meaning*. New York: Routledge.
7. Corbin, Henry. (1977). *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi*. Princeton: Princeton University Press.
8. Duffy, F., & Vallance, S. (2011). *The Experience of Architecture*. London: Taylor & Francis.

9. Eisenman, Peter. (1987). *The End of the Classical: Phenomenology and Postmodern Architecture*. New York: Rizzoli.
10. Eliade, Mircea. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York: Harcourt.
11. Frampton, Kenneth. (1995). *Studies in Tectonic Culture: The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century Architecture*. Cambridge: MIT Press.
12. Gadamer, Hans-Georg. (2004). *Truth and Method* (2nd rev. ed.). London: Continuum.
13. Heidegger, Martin. (1971). *Building, Dwelling, Thinking*. New York: Harper & Row.
14. Hillier, Bill. (1996). *Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Khansari, M., Moghtader, M. R., & Yavari, M. (1998). *The Persian Garden: Echoes of Paradise*. Washington, D.C.: Mage Publishers.
16. Marion, Jean-Luc. (2002). *God Without Being: Hors-Texte*. Chicago: University of Chicago Press.
17. Nasr, Seyyed Hossein. (2006). *Islamic Science: An Illustrated Study*. Bloomington: World Wisdom.
18. Norberg-Schulz, Christian. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
19. Otto, Rudolf. (1923). *The Idea of the Holy*. Oxford: Oxford University Press.
20. Pallasmaa, Juhani. (2012). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. Chichester: Wiley.
21. Pelikan, Jaroslav. (1971). *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*. Chicago: University of Chicago Press.
22. Rad, Peyman. (2019). *Memari va Padidarshenasi-ye Faza* [Architecture and the Phenomenology of Space]. Tehran: Nashr-e Daneshgah-e Elm va San 'at. [In Persian]
23. Radhakrishnan, Sarvepalli. (1953). *Indian Philosophy* (Vol. 1). London: George Allen & Unwin.
24. Rasmussen, Steen Eiler. (1964). *Experiencing Architecture*. Cambridge: MIT Press.
25. Ricœur, Paul. (1975). *The Rule of Metaphor*. Toronto: University of Toronto Press.
26. Smith, Huston. (1990). *The World's Religions*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
27. Tuan, Yi-Fu. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
28. Vidler, Anthony. (1992). *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*. Cambridge: MIT Press.
29. Wilber, D. N. (1962). *Persian Gardens and Garden Pavilions*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks.
30. Zumthor, Peter. (2006). *Atmospheres: Architectural Environments. Surrounding Objects*. Basel: Birkhäuser.